

2004-09-17

Nationalekonomiska institutionen

Varför ränta?

Magisteruppsats

Handledare: Anders Danielson

Författare: Carl-Magnus Ewerhard

Innehåll

1. Inledning	4
1.1. Förord	4
1.2. Syfte	5
1.3. Metod och litteratur	6
1.4. Avgränsningar	7
1.5. Problemet ränta	7
2. Före Böhm-Bawerk	9
2.1. Före den moderna nationalekonomin	9
2.2. Landrönteteorin (Turgot's Fructification Theory)	10
2.3. Produktivitetsteorier (The Productivity Theories)	10
2.4. Brukarteorier (The Use Theories)	12
2.5. Avhållelseteorin (The Abstinence Theory)	12
2.6. Löneteorier (The Renumeration Theory)	13
2.7. Exploateringsteorin (The Exploitation Theory)	15
3. Eugen von Böhm-Bawerk	18
3.1. Vattendelare	18
3.2. Böhm-Bawerks teori	19
3.2.1. Böhm-Bawerk och tidspreferens	19
3.2.2. Böhm-Bawerk och produktivitet	21
3.3. Kritiken mot Böhm-Bawerk	27
4. Tre moderna teorier	31
4.1. Den ny-österrikiska rönteteorin	31
4.2. Irving Fishers rönteteori	34
4.2.1. Fisher och tidspreferens	34
4.2.2. Fisher och "the investment opportunity"	36
4.3. Frank Knights rönteteori	40
5. Utvärdering av teorierna	44
5.1. Inledning	44
5.2. Kritik av Knights rönteteori	44
5.3. Ett förslag till lösning	47
6. Ett praktikfall, JAK	53
6.1. Varför praktikfall?	53
6.2. Verklighetens JAK	53
6.3. Det räntefria samhället	54
6.4. Effekter av att explicit ränta försvann	55
7. Sammanfattning	58
Appendix A: Colander, Landreth och Böhm-Bawerk	60

Appendix B: JAK och kapitalbrist	62
Källförteckning	64
Tabeller	
Tabell 1: 1956 års arbete	23
Tabell 2: 1957 års arbete	24
Tabell 3: 1958 års arbete	24
Tabell 4: Bestämmande av räntenivå enligt österrikarna	32
Tabell 5: Inkomster över tid	37
Tabell 6: "Rate of return over costs"	38
Tabell 7: Räntetabell 1	48
Tabell 8: Räntetabell 2	49
Tabell 9: Räntetabell 3	51
Diagram	
Diagram 1: Den ny-österrikiska ränteteorin	32
Diagram 2: Fishers ränteteori	39
Diagram 3: Knights ränteteori	42

1. Inledning

1.1. Förord

Ränta är ett laddat ekonomiskt och politiskt begrepp. Ordet är för en del människor synonymt med utsugning. Föreställningen är, och har ofta varit, att den rike utnyttjar sin starka ställning till att suga ut fattiga människor i behov av pengar. Den moraliska åsikten är ofta att det är etiskt att tjäna pengar på produktion. Erhållandet av ränta innebär dock ingen ersättning för produktion, utan snarare en ersättning som kapitalägaren tar del av utan något arbete.

Den tidiga diskussionen kring ränta var främst en etisk diskussion. Men även en etisk diskussion kan inte vara helt inriktad på *bör* utan blir gärna en diskussion om vad som *är*. De grekiska och katolska filosoferna fördömde tagande av ränta, och endast i förbifarten togs orsaken till att ränta existerar upp. Det var först i samband med framväxten av den moderna nationalekonomin som *är* blev viktigare än *bör*.

Även efter det att nationalekonomin hade blivit en vetenskap så fortsatte moralen, om än i det tysta, att spela en roll i diskussionen kring vad ränta är för något. Men även Aristoteles primitiva ränteteori som främst var ett fördömande av räntan har en rent positiv del. Att en författare blandar in normativa omdömen behöver således inte innebära att teorin blir värdelös för den värderingsfria nationalekonomin.

Vad är då ränta? Svaret på frågan kan inte ges entydigt, då nationalekonomerna i dag inte är överens. Enligt Colander är Fishers teori den i dag allmänt rådande.¹ Fishers teori är en kombination av tidspreferens och längre produktionsprocessers ökade produktivitet. Uttryckt med vanligt språk beror fenomenet ränta, enligt Fisher, på att människor värderar konsumtion i dag högre än konsumtion i morgon, och att kapital som först konsumeras i framtiden kommer att kunna ge en högre avkastning än kapital som konsumeras i dag.

De flesta moderna teorier handlar antingen om tidspreferens eller om ”kapitalets produktivitet”, eller en kombination av dessa båda. De tre nyaste teorierna som används i

¹ Colander (2002) s 267.

uppsatsen för att belysa detta är ny-österrikarnas rena tidspreferensteori, Frank Knights produktivitetsteori och den redan nämnde Fishers kombination.²

Dessa teorier fanns i liknande former redan tidigare, vilket denna uppsats kommer att belysa. Uppsatsens avstamp är Eugen von Böhm-Bawerks stora verk, *Capital and Interest*. Böhm-Bawerk var den förste neoklassiker, tillsammans med Jevons, som på allvar tog sig an problemet med ränta. Böhm-Bawerks bok innehåller dessutom en omfattande kritik av tidigare ränteteorier. Senare i uppsatsen kommer det också att argumenteras för att Böhm-Bawerk i stort sett kom fram till en korrekt ränteteori som liknar Fishers.

Huruvida nationalekonomerna verkligen utgår från Fishers ränteteori kan ifrågasättas. Ofta ses ränta i stället, något naivt, som ersättningen till kapital, på samma vis som löner är ersättning för arbete och landränta (eng. rent) är ersättning till naturresurser. Ränta är, som vi senare ska se, betydligt mer omfattande än en ersättning till kapital. Även löner och landränta påverkas av räntenivån.

Räntedebatten kom mer eller mindre av sig på 30-talet. I dag är räntans existens inte längre någon fråga för "mainstream". Ränta antas mer eller mindre bara existera som ett faktum. I många ekonomiska texter undgås frågan genom att författaren riktar in sig på att existensen av ränta innebär en alternativkostnad. Om den som äger kapitalet inte använder kapitalet själv, hade han kunnat låna ut det och erhållit ränta.

Utvecklingen är olycklig av flera skäl. Om den ekonomiska professionen inte bryr sig om att diskutera varför ränta existerar, finns det risk för att debatten övertas av ideologer. Det finns också risk för att räntebegreppet används felaktigt i den nationalekonomiska vetenskapen, om ingen längre har en klar uppfattning om varför ränta existerar. Uppfattningen om ränta har betydelse för både mikro- och makroekonomin.

1.2. Syfte

Syftet med uppsatsen är att återuppväcka ett ämnesområde inom nationalekonomin, nämligen ränteteori. Varför finns det ränta och vilka faktorer påverkar räntenivån?

² Fishers teori är egentligen inte en kombination men beskrivs ofta så.

Huvudsyftet skapar två delsyften; dels att beskriva teorier som redan existerar men också att ge ett inlägg i debatten genom att använda tidigare författares insikter till att lägga fram en egen teori. Denna ”teori” läggs fram i all ödmjukhet, och är snarare att betrakta som en sammanställning av tidigare insikter.

Syftet är inte att redogöra för den moraliska diskussionen, utan endast att beskriva den positiva diskussionen.

Syftet med denna uppsats är *inte* att tydligt beskriva länkarna mellan de olika teorierna. Det görs sporadiskt, men det är inte en huvudpoäng med uppsatsen. Uppsatsens syfte är snarare att beskriva olika ränteteorier, var för sig utan att beskriva hur den ena gav upphov till den andra.

1.3. Metod och litteratur

Uppsatsen är främst en litteraturstudie. Den viktigaste boken är Böhm-Bawerks *Capital and Interest*.³ Boken innehåller, förutom Böhm-Bawerks egen teori, en doktrinhistorisk redogörelse av ränteteorier. Denna är användbar när det gäller teorier som kom före Böhm-Bawerk. Dessa tidigare teorier avhandlas kortfattat, och utan någon längre diskussion.

Andra viktiga böcker är *Human Action*⁴ och *Man, Economy and State*⁵ av Ludwig von Mises respektive Murray Rothbard. De används för att beskriva ny-österrikarnas rena tidspreferensteori. Även en artikelsamling av Franz Fetter används till detta syfte.⁶ Frank Fetter är visserligen ingen ”österrikare”, men ny-österrikarna kan sägas ha övertagit hans ränteteori.

Frank Knights teori hämtas från hans *The Ethics of Competition*⁷ och *Risk, Uncertainty, and Profit*⁸. Irving Fishers teori hämtas från hans *The Theory of Interest*.⁹ De tre senare teorierna, och Böhm-Bawerks, diskuteras och analyseras mer omfattande än teorierna före Böhm-

³ Böhm-Bawerk (1959).

⁴ Mises (1996).

⁵ Rothbard (1993).

⁶ Fetter (1977).

⁷ Knight (1997).

⁸ Knight (1939).

⁹ Fisher (1930).

Bawerk. Kritiken sker dels utifrån vad andra författare har skrivit, men även författaren av denna uppsats ger sina synpunkter.

1.4. Avgränsningar

Uppsatsen är, som tidigare konstaterats, rent positiv. Den handlar således inte om räntans moraliska status. Den handlar heller inte om huruvida ränta är en bra eller dålig företeelse ur någon slags välfärdsaspekt (bortsett från Appendix B). Uppsatsen beskriver endast vad olika ekonomer anser att ränta är för något.

Uppsatsen kommer endast att ta upp den filosofiskt-ekonomiska frågan om varför ränta existerar. Den kommer inte att innehålla några teorier om obligationer, räntepapper och så vidare.

Det finns mängder med författare som uttalat sig i räntefrågan. Det finns ingen möjlighet att ta upp alla i detta arbete. Varje historiker måste välja vilka delar av historien som är viktiga nog att lyfta fram. Först och främst är det teorierna, snarare än ekonomerna, som är viktiga i detta arbete. Det finns därför ingen anledning att lyfta fram flera författare med samma, eller snarlika idéer.

Nära kopplat till ränteteori är kapitalteori. Ibland går det inte att undvika, men uppsatsen ska handla om kapitalteori så lite som möjligt. Det skulle bli ett alltför omfattande projekt att både behandla kapital- och ränteteori.

1.5. Problemet ränta

En vetenskaplig diskussion av ett problem kräver en tydlig definition av problemet. I annat fall finns det risk för missförstånd. Det är särskilt viktigt i en uppsats som handlar om ränteteorier. Ordet ränta används i olika betydelser, och flera av dessa har inget med det nationalekonomiska begreppet ränta att göra.

Det är i sammanhanget lämpligast att börja med att deklarerat vad som inte avses med ränta i denna uppsats. Det finns tre ekonomiska företeelser som ofta sammanblandas med det nationalekonomiska begreppet ränta i vardagliga ekonomiska sammanhang.

En långgivare riskerar alltid att förlora sina pengar. Låntagaren kan strunta i att betala tillbaka lånet och gå under jorden eller försvinna utomlands. Detta innebär för långgivaren en risk, som han vill ha kompensation för. Denna extra kostnad för risk kommer i varje fall låntagaren att räkna som en ”räntekostnad”. Men i strikt nationalekonomisk betydelse är det viktigt att skilja mellan den rena räntan och ersättning för risk.

En annan inkomst som lätt kan förväxlas med ränta är kapitalistens ”lön”. De två nationalekonomiska rollerna kapitalist och arbetstagar kombineras ofta i verkligheten. Ägaren till ett företag arbetar i många fall också på företaget. Den ränta på insatt kapital som ägaren till företaget erhåller är alltså inte enbart ränta.

Den tredje inkomstkällan är den österrikiska skolan känd för att uppmärksamma, entreprenörens roll i ekonomin.¹⁰ På senare tid har entreprenören blivit alltmer uppmärksammas även inom den neoklassiska skolan. Antagandet om perfekt information är viktigt att göra för vissa slags problem. Det är dock ingen realistisk bild av verkligheten.

Entreprenörsvinster uppstår genom att entreprenören kan göra arbitrage när informationen inte är perfekt. Entreprenören värderar då produktionsfaktorer till ett mer korrekt pris än de övriga marknadsaktörerna. Denna slags vinst är dock inte ränta. Ränta uppstår även i en ekonomi med perfekt information.

Det som ska förklaras är alltså en ersättning till kapitalägaren som inte har med risk, entreprenörsskap eller kapitalistens eget arbete att göra. Det är den inkomst som kan visualiseras genom att tänka sig en kapitalägare som tjänar pengar utan att göra någonting. I verkligheten finns det dock inga säkra inkomster. Även om en kapitalägare lånar ut sina pengar till staten, finns ändå risken att staten går bankrutt och därmed ställer in betalningarna.

Det ändrar dock inte på det faktum att risk inte kan förklara hela ränteinkomsten. Det finns en del av räntan, den rena räntan, som kapitalisten tjänar utan att riskera något eller göra något annat. En inkomst som kapitalisten får om han väljer att avstå från konsumtion. Det är den inkomsten som denna uppsats ska handla om.¹¹

¹⁰ Se t ex Mises (1996) s 289-301.

¹¹ För en bra och längre beskrivning av ränteproblemet, se Colander (2002) s 263-265.

2. Före Böhm-Bawerk

2.1. Före den moderna nationalekonomin

Den tidiga diskussionen om ränta handlade mest om huruvida ränta var moraliskt försvarbart eller inte. Dessa etiska resonemang är dock oväsentliga för denna uppsats. Men även om syftet var att utreda de etiska aspekterna så blev en bieffekt att de även diskuterade varför ränta existerar.

Aristoteles menade att pengar inte kan skapa pengar. Det är naturligt att tjäna pengar genom handel och industri, menade han. Långgivaren producerar dock inget. Enligt Aristoteles finns det därmed ingen ”naturlig” förklaring till ränta. Den enda förklaringen är att långgivaren lurar låntagaren genom att kräva ränta.¹²

Den katolske filosofen Thomas Aquinas menade att ränta var en betalning för tid (vilket var omoraliskt eftersom tiden tillhör Gud).¹³ Teorin är visserligen primitiv, men Aquinas kopplade i varje fall ränta till att tid förflyter. Det är dock att gå för långt att kalla teorin en tidspreferensteori. Tidspreferensteorin säger inte att låntagaren köper tid, utan att han köper konsumtion vid en viss tidpunkt.

Några av skolastikerna hade en något mer avancerad ränteteori. De menade att ränta är betalning för att något används under en viss tid. På detta vis försvarade de moraliskt ränta genom att mena att ränta inte var betalning för tid i sig utan för användandet av något under en viss tid. Deras teori kan placeras under produktivitetsteorin, se nedan. De menade nämligen att ränta kan ses som betalning för de inkomster som långgivaren förlorar genom att låna ut något som kan ge inkomster. Även en författare som Alejandro Chafuen, som valt att lyfta fram skolastikernas ekonomiska teorier (främst de senare spanska), menar dock att de katolska tänkarna främst attackerade ränta med etiska argument. Han menar att de katolska tänkarna hade avancerade ekonomiska teorier, men att ränteteorierna var den svaga länken.¹⁴

¹² Böhm-Bawerk (1959) s 10-11 (första boken).

¹³ Ibid s 13-15 (första boken).

¹⁴ Chafuen (2003) s 119-123.

2.2. Landrönteteorin (Turgot's Fructification Theory)

Fysiokraterna, var av den mest kände kanske är Turgot, menade att markens avkastning var grunden till att ränta existerar. Marken ger avkastning i form av jordbruksprodukter. Om en kapitalägare investerar i land kommer han att erhålla landräntor. På samma vis måste även andra investeringar ge ränta. Det är alltså en slags alternativkostnad som förklarar räntans existens. Ursprunget till ränta är markens fruktbarhet.

Problemet med resonemanget är att landröntans storlek är beroende av räntenivån. Om det inte existerade ränta skulle det nästan vara oändligt höga priser på land. Markens värde är nämligen den förväntade avkastningen för all framtid. Den förväntade avkastningen är alltid nedvärderad i nivå med hur avlägsen i tiden den är. Denna nedvärdering av framtida intäkter beror just på existensen av ränta.¹⁵

Fysiokraterna gör ett misstag som analytiskt liknar det som företrädarna för produktivitetsteorin och användarteorin gör, som vi senare ska se. En produktionsfaktor värderas på grund av den avkastning den kan ge. Det finns inte ett värde på produktionsfaktorn och sedan ett extra värde som är det den skapar. Värdet på en produktionsfaktor är det värde den skapar, inget annat.

2.3. Produktivitetsteorier (The Productivity Theories)

Böhm-Bawerk menar att J.S. Say var den förste som förespråkade produktivitetsteorin. Adam Smith hade visserligen gjort det på flera ställen, men Smith hade ingen enhetlig rönteteori utan vacklade mellan olika ståndpunkter.

Says teori går i grunden ut på att kapital ersätts i likhet med arbete och naturresurser. Arbete erhåller ersättning i form av löner, land (naturresurser) i form av landränta och kapital i form av ränta.

Problemet med denna teori är att kapital inte är en ursprunglig produktionsfaktor som arbete och naturresurser. Kapital är skapat av arbete och naturresurser. Det är således endast arbete

¹⁵ Böhm-Bawerk (1959) s 39-45 (första boken).

och naturresurser som icke-reducerbart kan ge upphov till avkastning. En maskin, som är ett exempel på en kapitalvara, ger naturligtvis avkastning. Denna avkastning kan dock reduceras till avkastning från de arbetare som byggt maskinen och de naturresurser som maskinen är byggd av.

En korrekt ränteteori måste därför förklara varför en kapitalist som köper produktionsfaktorerna arbete och naturresurser, och som med hjälp av dessa producerar något under en viss tid, kan erhålla ett *netto*överskott när han säljer de färdiga varorna. Ett exempel är en kapitalist som använder 100 kronor till att anställa arbetare och 100 kronor till att köpa naturresurser. Om räntenivån i samhället är 10 procent per år och produktionen av kapitalistens slutprodukt tar ett år, så kommer kapitalisten att kunna sälja de färdiga varorna för 220 kronor (givet perfekt konkurrens). Kapitalisten har då tjänat 20 kronor. Dessa 20 kronor är inte någon ersättning till kapitalet som produktionsfaktor, eftersom produktionsfaktorn kapital kan reduceras till arbete och naturresurser, och dessa grundläggande produktionsfaktorer har redan erhållit ersättning som vi sett.

Det kan vara givande att exemplifiera med en kapitalist som redan äger en maskin. Det är sant att en sådan kapitalist kan anställa arbetare och att dessa kommer att kunna producera mer på grund av maskinen. Enligt produktivitetsteoretikerna kommer kapitalisten därmed att erhålla ränta. Åter igen kan denna ränta reduceras till det arbete och de naturresurser som krävdes för att bygga maskinen. Den viktigaste kritiken är dock att kapitalägaren kommer att erhålla olika ersättning beroende på om han väljer att behålla maskinen eller väljer att sälja den. Låt oss anta att maskinen är värd 1000 kronor om den säljs i dag. Om kapitalisten säljer maskinen i dag kommer han att erhålla 1000 kronor att konsumera för i dag. Men om han i stället väljer att producera under ett år med hjälp av den, så kommer han med 10 procents ränta att erhålla 1100 kronor att konsumera för nästa år. Om ränta handlade om maskinens produktivitet skulle maskinen redan i dag varit värd 1100 kronor (givet perfekt information). Frågan är alltså varför någon är beredd att sälja en maskin för 1000 kronor i dag när maskinens värde *plus* den förväntade produktionen är värd 1100 kronor om ett år.¹⁶

¹⁶ Böhm-Bawerk (1959) s 80-95 (första boken).

2.4. Brukarteorier (The Use Theories)

Böhm-Bawerk ger Say även skulden för att ha uppfunnit brukarteorin. Böhm-Bawerk menade att Say vacklade mellan brukarteorin och produktivitetsteorin. Även Böhm-Bawerks lärare, och tillika den österrikiska skolans grundare Carl Menger, företrädde en brukarteori.

Företrädare för brukarteorin menar att det inte räcker för en låntagare att betala tillbaka samma vara eller summa pengar som han lånade. Han måste dessutom betala för själva bruket av varan (eller av pengarna). Ett exempel är en människa som lånar ett hus under en viss tid. Han kommer då att vara tvungen att dels lämna tillbaka ett likadant hus men också vara tvungen att betala för användningen, eller bruket, av huset. Det samma kan sägas om en entreprenör som lånar en maskin av en kapitalägare. Det räcker inte med att han lämnar tillbaka maskinen utan han måste också betala för användandet av maskinen. Denna användning har nämligen gett honom fördelar.

Problemet med denna teori kan exemplifieras med ett äppelträd. Låt oss anta att ett äppelträd under tio års tid bär tio frukter om året (sedan dör det). Dessa sammanlagt 100 äpplen är trädets enda värde för ägaren och låntagaren. En låntagare till trädets kommer då att kunna erhålla 100 äpplen under den tid han lånar trädets. Enligt brukarteorin kommer låntagaren att ersätta ägaren till trädets med 100 äpplen i ”brukaravgift” *plus* ett nytt träd. Detta kräver dock att trädets ses som ett eget värde, skilt från dess frukter. Det är orimligt; trädets värde är just dess frukter. På samma vis är en maskins värde de varor den kan producera. Kapital i sig kan aldrig ha något egenvärde. ”Capital value is income capitalized or discounted”, skriver Fisher.^{17,18}

2.5. Avhållelseteorin (The Abstinence Theory)

Böhm-Bawerk tillskriver Nassau Senior avhållelseteorin. Vad är det då kapitalägaren avhåller sig ifrån för att erhålla ränta? Svaret är konsumtion i dag. Genom att avhålla sig från konsumtion i dag kommer kapitalägaren att kunna erhålla ett högre värde senare. Avhållsamhet är med Seniors egna ord ”the conduct of a person who either abstains from

¹⁷ Fisher (1930).

¹⁸ Förutom citatet från Fisher är resonemanget angående brukarteorin från Böhm-Bawerk (1959) s 124-127 och 141-170 (första boken).

unproductive use of what he can command, or designedly prefers the production of remote to that of immediate results".¹⁹ Senior menar att kapital inte är en tredje grundläggande produktionsfaktor utan är arbete och naturresurser. Med hjälp av tid kan man dock göra kapitalet (d.v.s. arbetet och naturresurserna) mer produktivt. Seniors avhållelse teori är en tidig tidspreferensteori.

Ferdinand Lasalle försökte förlöjliga Seniors teori. Han menade att det var befängt att påstå att en rik kapitalist gjorde en större uppoffring om han sparade pengar än en fattig människa som gör samma sak (men naturligtvis med en mindre summa). Senior försöker dock inte svara på någon etisk fråga. Det är inte frågan om huruvida långivaren är värd sina pengar ur något moraliskt perspektiv, utan det Senior försöker besvara är varför ränta existerar. Låntagarna betalar inte efter vem de tycker mest synd om, utan snarare så lite som möjligt.

Böhm-Bawerk menar att Senior gör ett misstag i sin framställning. Enligt Böhm-Bawerk menar Senior att en kapitalist som sparar måste ge upp den omedelbara konsumtionen plus att han måste vänta. Böhm-Bawerk menar att kapitalistens enda kostnad är den alternativkostnad som är konsumtionen i dag, eller uttryckt på ett annat sätt; den enda fördel som kapitalisten måste ge upp är konsumtionen i dag. Böhm-Bawerk verkar tro att hans kritik är av stor betydelse, men i själva verket har han troligen misstolkat Senior.

Låt oss anta att en viss konsumtionsmöjlighet i dag ger tio nyttoenheter, medan en annan möjlighet ger elva nyttoenheter om ett år. Samtidigt är räntan tio procent. I sådana fall är det inte fel att påstå att konsumtionen i morgon kostar 10 nyttoenheter i förlorad konsumtion i dag plus en nyttoenhet för väntande. Böhm-Bawerks egen ränteteori, som tas upp i kapitel 3, kan tolkas i sådana termer. Det som kan konstateras är att Seniors ränteteori inte är direkt felaktig och att den även enligt Böhm-Bawerk innehåller "a germ of truth".²⁰

2.6. Löneteorier (The Renumeration Theories)

Löneteorier har det gemensamt att de hävdar att ränta är en ersättning för kapitalistens arbete i någon form. Det finns två huvudgrupper av denna teori. Engelsmännen, James Mill är

¹⁹ Böhm-Bawerk (1959) s 180 (första boken).

²⁰ Böhm-Bawerks beskrivning och värdering av avhållelse teorin hittas i Böhm-Bawerk (1959) s 178-190 (första boken). Citatet är från sidan 183 (första boken).

den mest kända, menade att ränta är en ersättning för det arbete kapitalisten lade ner när han skapade kapitalet.

Ett exempel är en kapitalist som med sina egna händer bygger en maskin. När maskinen är klar anställer han arbetare. I detta fall kan det tyckas vara rimligt (i värdeneutral mening) att kapitalisten erhåller en ersättning, eftersom det är han och inte arbetarna som byggt maskinen som gör arbetarnas arbete mer produktivt.

Denna teori är sann i den meningen att det som normalt ofta uppfattas som ränta eller profit för kapitalisten innehåller en ersättning för kapitalistens egna arbete. Det är dock också så att det finns en ersättning som inte har med arbete att göra. I fallet med maskinen ses det lättast genom att konstatera, vilket tidigare gjorts, att kapitalisten kommer få en annan ersättning om han säljer maskinen när den är klar än om han väljer att använda den själv. Om han behåller maskinen kommer han att erhålla en högre ersättning. Det samma gäller om han hyr ut maskinen, så denna extra ersättning har uppenbarligen inget med hans egna arbete att göra. Han kommer att erhålla en ersättning för att han inte säljer maskinen direkt och konsumerar direkt.

Att Mills teori inte kan förklara fenomenet ränta kan också visas med monetära resonemang. Låt oss anta en arbetare som tjänar 100 kronor i timmen lånar ut 100 kronor. Han har då lånat ut ett värde som motsvarar en timmes arbete. Om räntenivån är 10 procent under tiden kommer han att erhålla 110 kronor efter lånetidens slut. Han kommer då att erhålla ett värde som motsvarar en timme och sex minuters arbete. Det är dessa sex minuter som är ränta och räntan är således ingen ersättning för hans arbete.²¹

En annan slags löneteori kommer från Tyskland och den Tyska historiska skolan. Denna teori menar att ränta är en ersättning för kapitalistens arbete då han investerar sitt kapital. En kapitalist måste bestämma var hans pengar ska investeras.

Även i denna teori finns det en viss sanning. I ränte- och profitbegreppet i vardagligt språk ingår denna komponent. Problemet med denna teori är dock att den inte kan förklara den

²¹ Se Böhm-Bawerk (1959) s 195-197 (första boken). Exemplet är denna uppsats författares, men de är i linje med Böhm-Bawerks argumentation.

tydliga kopplingen mellan kapitalets storlek och räntans storlek. Räntan uttrycks ju normalt som en procentsats, just eftersom denna koppling är så stark.

Det kan visserligen hävdas att det kan vara något mer ansträngande att investera ett stort belopp än ett litet. Investeringsmöjligheter är ofta av en viss magnitud. Det är inte lönsamt att investera mer än ett visst belopp i Lunds fastighetsmarknad. När kapitalisten har köpt upp alla fastigheter i Lund och byggt ett antal nya hus är marknaden mättad. På detta vis kan en storkapitalist tvingas arbeta något mer än en liten kapitalinnehavare.

Arbetet med investeringar kan dock inte förklara varför en individ som investerar 10 000 kronor i en räntefond med tio procents avkastning kommer att erhålla 1000 kronor i ränta, medan en annan individ som investerar 1000 kronor i samma räntefond endast kommer att erhålla 100 kronor i ränta. Räntan är obönhörligen sammankopplad med det belopp som investeras, och inte med det arbete som uträttas.²²

2.7. Exploateringsteorin (The Exploitation Theory)

Marx exploateringsteori går ut på att kapitalisten köper arbetskraft för ett lägre pris än vad den egentligen är värd. I den marxistiska modellen behöver inte arbetsgivaren betala i enlighet med arbetarens marginalproduktivitet i lön. I stället behöver kapitalisten endast betala arbetaren en tillräckligt hög lön för överlevnad, det vill säga existensminimum.

Kapitalisten måste däremot i allmänhet betala fullt pris för de andra insatsfaktorerna, och han kan heller inte sälja de färdiga produkterna till ett överpris. Den enda källan till profit är därmed det mervärde som arbetskraften producerar.

Ett exempel är en kapitalist som köper insatsfaktorer, sliter ner sina maskiner och betalar existensminimum till arbetarna för sammanlagt 900 kronor. Den färdiga produkten säljer han för 1000 kronor. Kapitalisten erhåller då ett mervärde på 100 kronor. Dessa 100 kronor har egentligen arbetarna skapat, men kapitalisten kan beröva arbetarna dessa inkomster tack vare att han kontrollerar kapitalet.

²² Se Böhm-Bawerk (1959) s 201-207 (första boken).

Utifrån neoklassikernas syn på löner som en ersättning för arbetarnas marginalproduktivitet är Marx ränteteori felaktig. Om en arbetsgivare betalar sina anställda löner som är lägre än deras marginalproduktivitet finns det ett incitament för andra arbetsgivare att betala arbetarna en något högre lön. Denna process kommer att fortgå tills arbetarna tjänar i nivå med deras marginalproduktivitet.

Ett annat problem med Marx teori är att den inte är kompatibel med Marx ståndpunkt att profitkvoten tenderar mot att vara samma i alla branscher. Tanken är att om t ex tillverkare av bilar har en högre profitkvot än i andra branscher kommer kapital att söka sig till bilindustrin och den högre profitkvoten, vilket kommer att leda till en sänkt profitkvot i branschen.

Låt oss anta två företag. Båda företagen anställer tio arbetare om året för 1000 kronor arbetaren. Arbetarna producerar dock för 2000 kronor per år, men får alltså på grund av exploatering endast 1000 kronor. Båda företagen gör därmed en vinst på 10 000 kronor. Låt oss nu anta att det ena företaget använder sig av ett en maskin värd 50 000 kronor, medan det andra företaget använder en maskin värd 100 000 kronor. I sådana fall kommer profitkvoten att bli 20 procent i det första företaget och tio procent i det andra företaget. Notera att Marx menar att kapital är sterilt och inte kan skapa någon profit. För att Marx teori ska vara koherent krävs att kapitalmängden per arbetare är konstant i alla branscher, något som inte överensstämmer med verkligheten.

Ett annat problem med Marx teori är att Marx antar att en icke-exploaterad arbetare kommer att erhålla en lön som är lika med försäljningsvärdet av de produkter han tillverkar, trots att arbetaren får betalt före produkterna är sålda. Vin med lång lagringsperiod är i allmänhet dyrare än vin med kort lagringsperiod. Låt oss anta en kapitalist som köper in identiska vinflaskor. Han lagrar dock hälften i fem år och den andra hälften i tio år. Låt oss vidare anta att han anställer två arbetare som sköter själva lagringen. Arbetet är uppdelat så att en arbetare sköter lagringen av vinet som lagras i fem år och den andra sköter vinet som lagras i tio år. Arbetet för de båda arbetarna är precis likadant.

Arbetarna får betalt varje månad. Det är alltså kapitalisten som får ligga ute med kapital i fem respektive tio år. Är det då rimligt att arbetaren som lagrar vinet i tio år ska ha mer betalt än

arbetaren som lagrar vinet i fem år, på grund av att vinet som lagras i tio år har ett högre försäljningsvärde än vinet som lagras i fem år?²³

²³ Böhm-Bawerk (1959) s 281-307 (första boken).

3. Eugen von Böhm-Bawerk

3.1. Vattendelare

Den österrikiska nationalekonomen Eugen von Böhm-Bawerk kan ses som något av en vattendelare när det gäller ränteteorier. Han var den första som använde den nya marginalnyttoteorin på ränteproblemet. Det är visserligen en sanning med modifikation. Frank Knight menade att Stanley Jevons kommit med samma teori, fast uttryckt i matematisk form. I vilket fall som helst var det Böhm-Bawerks teori som blev mest uppmärksammasad och känd. Kanske var det, som Knight hävdar, dess icke-matematiska uttrycksform.²⁴

Har då övergången från den klassiska till den neoklassiska skolan någon reell betydelse för ränteproblemet? En individs val mellan att konsumera i morgon i stället för i dag uttrycks numera i marginalnyttotermer. En individ som kan fördela sin konsumtion mellan två tidpunkter, kommer att fördela konsumtionen så att marginalnyttan av konsumtion vid ett tillfälle blir lika stor som vid det andra. Om marginalnyttan inte är samma, kommer individen att minska sin konsumtion vid den tidpunkt då marginalnyttan är lägre (än vid den andra tidpunkten).

Inte bara konsumtion utan även produktionens värde kan uttryckas i marginalproduktivitetstermer. Produktionen över tid kommer att planeras så att *marginal*produktiviteten (värderingsmässigt) är samma för alla perioder. Bortsett från att färdiga produkter kan sparas så kommer marginalnyttan och marginalproduktiviteten att vara samma. Produktionen är till för att konsumeras, så marginalproduktiviteten bestäms alltid av konsumtionen.

Ett annat viktigt bidrag som den neoklassiska skolan kom med var den subjektiva värdeteorin. Arbetsvärdeläran säger att produkter är värda i enlighet med hur mycket arbete som lagts ner på att producera dem. En ekonom som strikt utgår från arbetsvärdeläran kan inte förklara varför konsumtion i morgon är mindre värd än konsumtion i dag om samma arbete har lagts ner på att tillverka det som ska konsumeras. Subjektiva förklaringar till ränta fanns redan före

²⁴ Knight (1997) s 248.

neoklassikerna, men acceptandet av en subjektiv ränteteori måste ha förenklats av att nationalekonomin övergick från arbetsvärdeläran till den subjektiva värdeläran.

Den subjektiva värdeläran har också möjliggjort att ekonomerna förstått att ränta inte bara är ett fenomen som förklarar kapitalinkomster utan som påverkar alla slags inkomster. En mer produktivitetssinriktad värdelära ser gärna ränta som ersättning för kapitalet, löner som ersättning för arbete och landränta som ersättning till naturresurser. En subjektiv värdelära avslöjar att även lönenivån och landräntenivån är beroende av räntenivån. Landräntenivån påverkas inte heller indirekt, i den meningen att land måste ge samma avkastning som kapital för att i annat fall hade ingen velat investera i land. Påverkan är betydligt mer direkt än vad resonemanget antyder. Det går inte att tänka sig ett begrepp som landränta om ränta inte existerar, som vi tidigare har sett.

3.2. Böhm-Bawerks teori

Böhm-Bawerk menade att räntan har tre orsaker. Dessa tre orsaker kan dock sammanföras till en orsak. Med Böhm-Bawerks egna ord: ”*Present goods are as a general rule worth more than future goods of equal quality and quantity. That sentence is the nub and kernel of the theory of interest which I have to present [kursiveringen är Böhm-Bawerks egen]*”.²⁵

3.2.1. Böhm-Bawerk och tidspreferens

Den första orsaken till varför ränta existerar är att tillgången på konsumtionsmöjlighet, det vill säga tillgången på varor eller pengar, varierar.²⁶ En student värderar i allmänhet 100 kronor nu högre än 100 kronor senare; senare i betydelsen när han fått arbete och därmed högre inkomster. Detta gör att studenten ofta är beredd att byta en viss summa pengar i framtiden mot en mindre summa pengar nu.

På samma vis kan en yrkesarbetande värdera konsumtion i framtiden (efter pensionsåldern) högre än konsumtion i dag. Dessa två effekter, om de vore lika vanliga i såväl kvantitet som i grad, kan tyckas ta ut varandra. Det vore i alla fall a priori omöjligt att säga huruvida nutida pengar är mer värda än framtida eller inte.

²⁵ Böhm-Bawerk (1959) s 259 (andra boken).

²⁶ Böhm-Bawerks beskrivning av den första orsaken finns i Böhm-Bawerk (1959) s 265-268 (andra boken).

Det är dock så, att en individ som vill konsumera mer i dag än vad hans inkomst tillåter måste få en annan individ att ge upp konsumtion i dag. En individ som däremot vill konsumera mer i morgon kan bara spara sina pengar. Det senare handlandet kan inte ge upphov till någon explicit ränta i varje fall. Röntan kan aldrig vara negativ. Det vore bisarrt för en individ som helst konsumerar i morgon att låna ut sina pengar och senare få tillbaka en mindre summa pengar i framtiden.

En annan fördel med att inneha pengar nu, som är nära sammankopplat med ovan, är att den som innehar pengar nu kan ändra sina planer. Låt oss anta att en individ funderar på att låna ut sina pengar vid tidpunkt t och få tillbaka dem vid tidpunkt $t+1$. Om han lånar ut pengarna kan han endast konsumera vid $t+1$ eller senare. Om han i stället behåller pengarna själv kan han konsumera vid $t+1$ (och senare) *eller* vid alla tidpunkter mellan t och $t+1$.

Det ska sägas att detta endast gäller för penningekonomier eller ekonomier med konsumtionsvaror som går att spara. Om konsumtionsmöjligheter inte går att spara från en tidpunkt till en annan så skulle det kunna finnas negativ ränta. Låt oss anta en ekonomi där individerna livnär sig på att plocka och sedan äta en viss slags frukt. Frukten går endast att spara några dagar, sedan ruttnar den. I en sådan ekonomi är det fullt tänkbart att en individ som är ung och frisk betalar en del av sin fruktskörd i dag till en annan individ, och att denna andra individ sedan betalar med en mindre mängd frukt i framtiden (när den förste individen blivit gammal). Den första orsaken till ränta är alltså att tillgången på konsumtionsvaror är sämre för vissa människor i dag än deras tillgång på konsumtionsvaror i morgon.

Den andra orsaken är att människor värderar konsumtion i dag, eller preferenstillfredsställelse överhuvudtaget, högre än konsumtion i morgon.²⁷ ”Who among us has never been guilty of being unable to deny himself the momentary enjoyment of the luscious dessert or the fragrant Havana that the doctor ordered us to forgo”, frågar Böhm-Bawerk.

Den andra orsaken är dock ett resultat av tre kombinerade orsaker, menar Böhm-Bawerk. Den första av dessa delorsaker är att människor har svårare att föreställa sig framtida behov och preferenser. Och i vissa fall är vi inte ens medvetna om framtida behov och preferenser.

²⁷ Böhm-Bawerks beskrivning av den andra orsaken finns i Böhm-Bawerk (1959) s 268-273 (andra boken).

Den andra delorsaken är brist på viljestyrka. Även om en individ inser att hans totala lycka över tid bäst tillgodoses genom att konsumera mindre i dag och mer i morgon, så är det ofta svårt att låta bli. Ett exempel när det gäller preferenstillfredsställelse är en rökare som vet att han borde sluta, men som ändå röker en cigarett till, eller den överviktiga personen som inte kan låta bli att äta en kaka.

Den tredje delorsaken är livets osäkerhet. Ingen kan med säkerhet veta att han inte dör i morgon. Den som konsumerar i dag vet med säkerhet att han kan konsumera sin egendom, medan den som konsumerar i morgon aldrig kan vara säker på att få konsumera sin egendom. Låt oss anta en soldat i krig som får 100 kronor om dagen i lön. Risken att han dör i strid är tio procent varje dag. Om han konsumerar direkt är han säker på att konsumera 100 kronor. Om han i stället sparar pengarna till i morgon är värdet av hans framtida konsumtion (av dagens pengar) $0,9 \times 100$ kronor vilket är 90 kronor.

De två första orsakerna kan sammanfattas i ett ord, tidspreferens. Allt annat lika föredrar människor konsumtion i dag framför konsumtion i morgon. Ibland kan människor visserligen föredra konsumtion i morgon framför konsumtion i dag, men i en penningekonomi kan det inte uppstå någon negativ ränta. Om en individ vill konsumera i morgon, kan denne helt enkelt spara pengar och det vore irrationellt för individen att låna ut pengarna och sedan få tillbaka en mindre summa pengar.

3.2.2. Böhm Bawerk och produktivitet

Den tredje orsaken är en teknisk orsak.²⁸ För att förstå denna tredje orsak är det nödvändigt att förstå vad Böhm-Bawerk kallar ”roundabout production” eller omvägsproduktion på svenska. I en extremt primitiv ekonomi finns det inget tidsintervall mellan produktion och konsumtion, eller tidsintervallet är litet. Ett exempel är bärplockande människor i ett primitivt samhälle. De plockar bären och går sedan hem och äter dem. Sådan slags produktion är dock improduktiv.

I mer avancerade samhällen är produktionen inte direkt. Fiskaren fångar inte fisk direkt med händerna. I stället använder han tid till att producera ett spö eller ett nät. I mer avancerad produktion sker produktionen i flera steg. Först tillverkas en produktionsfaktor, denna

²⁸ Böhm-Bawerks beskrivning av den tredje orsaken finns i Böhm-Bawerk (1959) s 273-289 (andra boken).

kombineras med en annan produktionsfaktor till en tredje, och denna tredje kombineras med en fjärde för att skapa en femte och så vidare. Gemensamt för all denna slags produktion är att den är tidskrävande. Tiden är en nackdel på det viset att den omöjliggör direkt konsumtion, men den är en fördel på så vis att produktionen blir bättre eller mer riklig. Med Böhm-Bawerks egna ord: "It is an elementary fact of human experience that time consuming roundabout methods of production are more productive. That means that, given equal quantities of the means of production, the more time a method of production consumes, the greater will be the output it produces."²⁹

Det leder till att arbete som utförs i dag är mer värdefullt än arbete som utförs i morgon. Låt oss anta en fiskare som kan arbeta en dag med sina bara händer och på det viset fånga tio fiskar på en dag. Om han i stället använder en dag till att bygga ett nät fångar han inga fiskar den dagen, däremot kan han fånga 100 fiskar den andra dagen. Låt oss nu anta att fiskaren har en kollega som den andra dagen får välja mellan att ta hjälp av fiskaren eller att ta hjälp av det nät som fiskaren skapade dag ett. Om de två fiskarna hjälps åt att fånga fisk den andra dagen kommer deras totala fångst att uppgå till 20 fiskar. Om den andra fiskaren i stället väljer att använda nätet kommer han att erhålla 100 fiskar. Arbete plus tid är alltså mer värt än endast arbete.

Böhm-Bawerk menar att detta är en orsak till ränta. För att förklara detta kan fiskarna återigen tjäna som exempel. Låt oss anta att en av fiskarna har sparat tio fiskar genom att tillfälligt ha dragit ner sin konsumtion av fisk. Dessa fiskar kan han dels använda till att låna ut till en annan individ, eller så kan han använda fiskarna till att äta en dag. På detta vis behöver han inte fånga fisk den dagen utan kan i stället bygga ett nät. Låt oss anta att det eventuella lånet av de tio fiskarna ska betalas tillbaka i morgon kväll. Om fiskaren lånar ut fiskarna utan ränta kommer han i morgon kväll att ha just de tio fiskarna, givet att de fiskar han fångat de två dagarna har konsumerats samma dag. Om han i stället använder fiskarna själv för att slippa arbeta den första dagen kommer han att kunna bygga ett nät. Den första dagen kommer han inte att fånga några fiskar men dagen efter kommer han att fånga 100. Om han konsumerar tio av dessa under dagen kommer han att ha 90 fiskar på kvällen. Samma princip gör dessutom låntagaren beredd att betala ränta. Det ska sägas att Böhm-Bawerk är medveten om att fysisk produktion inte är ekvivalent med värdeproduktion. 100 fiskar är inte 100 gånger mer värda

²⁹ Böhm-Bawerk (1959) s 273 (andra boken).

än en fisk. Men däremot är 100 fiskar mer värda än en fisk. På samma vis är 90 fiskar mer värda än tio fiskar.

Böhm-Bawerk visar principen i form av tabeller. Det är väsentligt att visa dessa tabeller eftersom de har en betydelse när vi kommer till kritiken mot hans idéer. Tabellen nedan visar hur mycket en månads arbete 1956 kan producera under olika år. Om det används i direkt produktion kan 100 enheter produceras, om det används i en tvåårig produktionsprocess kan 200 enheter produceras och så vidare.

”True Marginal Utility Per Unit” visar att nyttan av varje enhet sjunker eftersom Böhm-Bawerk ”assume quite arbitrarily that the situation of a given individual with respect to provision for his wants promises to get progressively better as time goes on...”.³⁰

”Perspectively Diminished Marginal Utility Per Unit” visar att individer allt annat lika föredrar konsumtion i dag i stället för i morgon.

Tabell 1: 1956 års arbete

PRODUCTION OF ONE MONTH'S LABOR IN 1956				
		True	Perspectively Diminished	Total
	Numbers Of	Marginal	Marginal	Value
Economic	Units Of	Utility	Utility	Of The
Period	Product	Per Unit	Per Unit	Entire
				Product
1956	100	5.0	5.0	500
1957	200	4.0	3.8	760
1958	280	3.3	3.0	840
1959	350	2.5	2.2	770
1960	400	2.2	2.0	800
1961	440	2.1	1.8	792
1962	470	2.0	1.5	705
1963	500	1.5	1.0	500

³⁰ Böhm-Bawerk (1959) s 276 (andra boken).

Tabell 2: 1957 års arbete

PRODUCTION OF ONE MONTH'S LABOR IN 1957				
Economic Period	Numbers Of Units Of Product	Perspectively		Total Value Of The Entire Product
		True Marginal Utility Per Unit	Diminished Marginal Utility Per Unit	
1956	***	5.0	5.0	***
1957	100	4.0	3.8	380
1958	200	3.3	3.0	600
1959	280	2.5	2.2	616
1960	350	2.2	2.0	700
1961	400	2.1	1.8	720
1962	440	2.0	1.5	660
1963	470	1.5	1.0	470

Tabell 3: 1958 års arbete

PRODUCTION OF ONE MONTH'S LABOR IN 1958				
Economic Period	Numbers Of Units Of Product	Perspectively		Total Value Of The Entire Product
		True Marginal Utility Per Unit	Diminished Marginal Utility Per Unit	
1956	***	5.0	5.0	***
1957	***	4.0	3.8	***
1958	100	3.3	3.0	300
1959	200	2.5	2.2	440
1960	280	2.2	2.0	560
1961	350	2.1	1.8	630
1962	400	2.0	1.5	600
1963	440	1.5	1.0	440

Böhm-Bawerks framställning innehåller ytterligare en tabell med arbete från 1959. Detta arbete är mindre värt än arbetet från 1958, principen är alltså redan visad i de tre första tabellerna. Diagrammen visar att en viss månads arbete är allt mer produktivt, ju äldre det är. Detta tillsammans med ”True Marginal Utility Per Unit” och ”Perspectively Diminished Marginal Utility Per Unit” leder till att en månads arbete i dag är mer värt än en månads

arbete i morgon. Är den tredje orsaken då beroende av de två första orsakerna, vilket verkar vara fallet?

Böhm-Bawerk förnekar dock detta. Det kan vara värt att citera ett stycke från Böhm-Bawerk som tydligt visar detta. ”The result arrived at above does not eventuate merely for the reason that we have introduced into our hypothetical case two other factors as being already operative. I refer to those two factors which bring about a higher valuation of present goods in comparison with future goods, namely, a difference in the situation as to provision for wants in different periods of time, and the perspective diminution of future utility. The superiority in value of present means of production, which is based on their technological superiority, is not something borrowed from the other two factors but rather *something that would arise spontaneously even if those two factors were not operative at all.*[min kursivering]”³¹

Även om Böhm-Bawerk förnekar att den tredje orsaken är beroende, eller måste kombineras med de två första orsakerna, så medger han ändå medvetet (tycks det som) att tidspreferens är en nödvändig förutsättning för ränta. Följande citat är långt men är viktigt för resten av uppsatsen. Det Böhm-Bawerk här diskuterar är effekten av att han skulle ta bort “True Marginal Utility Per Unit”. Sedan tidigare har han visat att kolumnen “Perspectively Diminished Marginal Utility Per Utility” inte är nödvändig för resonemanget.³² ”As for the difference in provision for wants in different periods of time, elimination of that factor would give the situation an appearance lacking of every semblance of virisimilitude. It would, in fact, be a thorough contradiction in itself. For if the value of a unit of product were the same in all periods of time including even the remotest, then obviously the most abundant product would also be the most valuable. But since the most abundant product is to be obtained by the lengthiest roundabout processes lasting many decades, then the economic center of gravity for all present means of production would fall in the extremely remote future. But we know that to be the contrary to the realities of life. And besides, if such a situation ever occurred at any time at all, it would inevitably nullify itself immediately. For if every utilization for future periods were not only technically but also economically more remunerative than utilization for the present or the near future, then people would naturally withdraw the bulk of their goods from the service of the present in order to devote them to the more lucrative service of

³¹ Böhm-Bawerk (1959) s 279 (andra boken).

³² Böhm-Bawerk tar helt enkelt bort “Perspectively Diminished Marginal Utility Per Utility” för att visa att det inte är enbart denna som skapar den effekt han vill bevisa, det vill säga att äldre arbete är mer (värde)produktivt än nytt. Se Böhm-Bawerk (1959) s 279 (andra boken).

the future. But that would immediately cause an ebb tide in provision for the present, and a flood tide in provision for the future. The latter would enjoy a double advantage in that it applies more productive methods of production to begin with, and would now have assigned to it a larger quantity of means of production. As a result, the difference in the situation as to provision for wants which had momentarily been set aside, would automatically be restored.”³³

Böhm-Bawerk verkar dock inte förstå implikationerna av det han själv skriver. För han börjar nästa stycke med: ”This point furnishes the most conclusive proof that this third cause of the higher value of present goods is completely independent of the other two previously discussed.”^{34, 35} Problemet för Böhm-Bawerk är att det är svårt att tolka “True Marginal Utility Per Unit” som något annat än tidspreferens.³⁶ En bättre tillgång på konsumtion i framtiden är just Böhm-Bawerks första orsak. Om denna påverkan tas bort ses att det inte finns någon tredje fristående faktor. Arbete som utförs 1956 kommer att kunna producera lika mycket, låt oss säga, 1966 som arbete som utförs 1957 kommer att kunna producera 1967. Om det inte finns någon tidspreferens mellan att erhålla varor 1966 kontra 1967 så kan inte arbete vara mer värt om det är utfört 1956 än om det är utfört 1957.

Böhm-Bawerk kom ändå en viktig sanning på spåret. En sanning som Frank Fetter och senare den ny-österrikiska skolan tyvärr har missat. Ny-österrikarna är med på att tid ökar produktiviteten, men de inser inte att hur mycket tid ökar produktiviteten också påverkar räntenivån.

Före vi går vidare till kritiken av Böhm-Bawerks teori bör hans syn på förhållandet mellan de olika orsakerna klargöras. Han menar att de två första orsakerna verkar kumulativt, medan den tredje orsaken verkar alternativt. Antingen bestämmer de två första orsakerna räntenivån, eller så bestämmer den tredje orsaken den. Det som avgör är vilken orsak som är starkast och således ger den högsta räntenivån. Författaren till denna uppsats antar dock att detta inte gäller på ekonomin som helhet, utan att för vissa individer avgör de två första orsakerna till vilket

³³ Böhm-Bawerk (1959) s 279-280 (andra boken).

³⁴ Ibid s 280 (andra boken).

³⁵ Böhm-Bawerks beskrivning av den tredje orsaken finns i Böhm-Bawerk (1959) s 273-289 (andra boken).

³⁶ Denna åsikt kommer senare att problematiseras.

pris de är villiga att låna ut pengar respektive låna pengar, och för andra individer bestämmer den tredje orsaken.³⁷

3.3. Kritiken mot Böhm-Bawerk

Även om Böhm-Bawerk ses som en viktig ränteteoretiker så har hans ränteteori kritiserats från flera olika håll. Två tidiga kritiker av Böhm-Bawerk var J.B. Clark och Irving Fisher. Deras kritik var i linje med den som presenterades i föregående delkapitel. Böhm-Bawerks tredje orsak är inte en orsak till ränta som existerar oberoende av de två andra orsakerna.³⁸

Fishers kritik kan studeras genom Böhm-Bawerks egna svar till Fisher. I *Capital and Interest* finns en tredje bok med essäer som Böhm-Bawerk skrev efter utgivningen av de två första böckerna.

Bakgrunden till kontroversen är att Fisher kritiserat Böhm-Bawerk för hans (Böhm-Bawerks) påstående att den tredje orsaken inte på något sätt är beroende av de två första orsakerna. Böhm-Bawerk menar i sitt svar att Fisher missuppfattat honom. Vad Böhm-Bawerk menade med att den tredje orsaken var ”självständig” var att den kunde påverka räntenivån utan att de två andra orsakerna förändrades.³⁹

Distinktionen är viktig. Låt oss åter igen citera Böhm-Bawerks citat om den tredje orsakens ställning jämfört med de andra orsakerna. ”The superiority in value of present means of production, which is based on their technological superiority, is not something borrowed from the other two factors but rather *something that would arise spontaneously even if those two factors were not operative at all.*[min kursivering]”⁴⁰

Det är svårt att tolka denna mening på annat sätt än som om att den tredje orsaken räcker för att fenomenet ränta som sådant ska uppstå. I detta senare svar till Fisher tycks det dock som Böhm-Bawerk ändrat sin teori. De två första orsakerna behöver inte förändras, det vill säga ekonomins aktörer behöver inte ha ett större behov av konsumtion i dag än i morgon, för att räntan ska höjas. Den tredje orsaken kan höja räntan helt på egen hand, om tidskrävande

³⁷ Böhm-Bawerk (1959) s 280-289 (andra boken).

³⁸ Colander (2002) s 266-267.

³⁹ Böhm-Bawerk (1959) s 180 (tredje boken).

⁴⁰ Ibid s 279 (andra boken).

produktion blir alltmer produktiv jämfört med produktion som inte är så tidskrävande. Detta är dock inte samma sak som att säga att den tredje orsaken är helt oberoende av de två första.

En analogi kan göras med t ex priset på vete. Priset på vete bestäms, som för alla andra varor, av efterfrågan och utbud. Efterfrågan kan dock "självständigt" få till stånd en förändring av vetepriserna, genom att t ex efterfrågekurvan förskjuts till höger, medan utbudskurvan är oförändrad. Det tycks vara i denna mening Böhm-Bawerk i detta senare svar till Fisher anser att den tredje orsaken agerar "självständigt". Det är dock en helt annan sak än att mena, att efterfrågan kan bestämma priset på vete helt ensamt, utan att det överhuvudtaget existerar en utbudskurva. I Böhm-Bawerks ursprungliga text verkar det, vilket citatet ovan visar, som att han anser att den tredje orsaken är helt "självständig", och överhuvudtaget inte är beroende av de två första orsakernas existens.

Om Böhm-Bawerk i sitt svar till Fisher verkligen menar att den tredje orsaken enbart är "självständig" i den senare betydelsen måste det vara en delvis helt ny teori av honom. Som tidigare angetts menade Böhm-Bawerk att de två första orsakerna verkade kumulativt, medan den tredje orsaken verkade alternativt till de två första orsakerna. Denna åsikt är inte kompatibel med Böhm-Bawerks nya teori. Huruvida Böhm-Bawerk ändrade åsikt är dock inte så viktigt. Det viktiga är att den tredje orsaken inte kan agera helt självständigt. Trots att längre produktionsprocesser är mer värdefulla än korta, kan detta faktum inte ensamt förklara någon ränta (i varje fall inte i Böhm-Bawerks modell, se kapitel 5). Likartat arbete som är utfört 1960 är inte mer värt än arbete som är utfört 1970, om det inte finns någon preferens för att konsumera tidigt snarare än sent. Att en sådan situation inte är verklighetstrogen är inte konstigt. I verkligheten existerar alltid tidspreferens, människors tid är inte oändlig.

En annan slags kritik kom under samma tid från Frank Fetter. Viktigt i Feters ekonomiska tänkande är hans kapitalteori. Precis som Böhm-Bawerk menade han att varje ekonomisk produktionsfaktor eller konsumtionsvara som varar över tid kan kapitaliseras. Om ränta inte existerade skulle en produktionsfaktor som producerade för ett värde av 100 kronor per år, och som varade i tio år, vara värd 1000 kronor. Om ränta däremot existerar kommer framtida inkomster av produktionsfaktorn att värderas lägre än inkomster som genereras i dag eller i en närmare i framtid. Om en produktionsfaktor, t ex på grund av teknisk förändring, ökar ägarens inkomster i framtiden kommer värdet på produktionsfaktorn att stiga i värde. Detta påverkar

inte räntenivån, utan tvärtom menar Fetter, är värdet av framtida inkomster av produktionsfaktorn, och därmed det kapitaliserade värdet, beroende av räntenivån.⁴¹

Ett numeriskt exempel är belysande. Låt oss anta att arbete utfört 1960 antingen kan användas för direkt konsumtion och då skapa en produkt som är värd 100 kronor, eller så kan arbetet bli mer produktivt med hjälp av tid och därmed skapa en produkt värd 110 kronor 1961. Låt oss nu anta att det sker en teknisk förändring så att arbetet fortfarande kan skapa en produkt som är värd 100 kronor 1960, men att arbetet nu kan skapa en produkt värd 120 kronor 1961. Leder detta till en ränteökning? Ja, menar Böhm-Bawerk. En individ som lånar ut 100 kronor 1960 kommer att kräva 20 kronor i ränta mot 10 kronor tidigare.

Nej, svarar Fetter. För att överhuvudtaget kunna säga att en vara är värd 120 kronor i framtiden måste räntenivån kännas till. Även om det i stället antas att den fysiska produktionen ökar i framtiden, och att detta implicerar en värdeökning, så kommer hela denna värdeökning att kapitaliseras. Någon ökning av räntenivån kommer därmed inte att ske.

Fetter noterar att Böhm-Bawerk inte menar en ökning av en enskild produktionsfaktor, utan en ökning av produktionsförmågan generellt hos produktionsfaktorer. Som vi senare ska se är detta en viktig distinktion. Fetter verkar dock inte tycka det. Det ska sägas att Feters kritik av Böhm-Bawerk inte är särskilt lätt att förstå. Den innehåller dessutom flera punkter som inte tas upp här. Anledningen att de punkterna inte tas upp är att de inte direkt ligger i linje med denna uppsats angreppssätt och ämne.

Det är lättare att förstå ny-österrikarnas kritik mot Böhm-Bawerk. Deras kritik är tyvärr inte så omfattande som Feters. Ludwig von Mises menar att Böhm-Bawerk "himself based his own theory to some extent on the productivity approach. In referring in his explanation to the technological superiority of more time-consuming, roundabout processes of production, he avoids the crudity of the naïve productivity fallacies. But in fact he returns, although in a subtler form, to the productivity approach."⁴²

På vilket sätt är då Böhm-Bawerks teori mindre "naïve" än tidigare ränteteorier (denna fråga ställs inte till Mises)? Teorin hade varit betydligt mindre naiv om Böhm-Bawerk inte påstått

⁴¹ Fetter (1977) s 172-191.

⁴² Mises (1996) s 528.

att den tredje orsaken till ränta är fullständigt oberoende av de två tidigare och verkar alternativt. Om han inte påstått detta, utan i stället explicit kombinerat att långa produktionsprocesser är mer produktiva än korta med tidspreferens, så hade teorins essens varit samma som Irving Fishers.

Det finns dock en skillnad mellan naiva förespråkare för produktivitetsteorin och Böhm-Bawerks teori. Vad de förra påstår är att t ex en maskin skapar ett värdeöverskott på grund av att arbetarna blir mer produktiva. För Böhm-Bawerk, och varje ekonom som verkligen förstått ränteproblemet, är det uppenbart att det är just detta som skapar maskinens värde. Att maskinen är produktiv kan därmed inte förklara att maskinen skapar en inkomst som är högre än maskinens värde.

Böhm-Bawerk menar inte att en maskin skapar ett värdeöverskott (med värdeöverskott menas här ett värde som är högre än värdet på maskinen om den säljs i dag) på grund av att den är produktiv. Låt oss anta att ägaren till maskinen har två möjligheter. Antingen kan han producera direkt för konsumtion, eller så kan han med hjälp av maskinen bygga en ny maskin som kan producera betydligt fler enheter av varan. Låt oss för enkelhetens skull anta att det inte krävs några andra produktionsfaktorer för att producera den nya maskinen. Böhm-Bawerk ser då maskinens värde som vad den kan producera i dag. Men om mer tid läggs till så kan maskinen producera betydligt mer (via att en bättre maskin tillverkas). Det är detta, den förlängda produktionsprocessen och inte ”kapitalets produktivitet”, som skapar ränta, menar Böhm-Bawerk. Problemet med Böhm-Bawerk teori är, som vi tidigare sett, att om det inte finns något sådant som tidspreferens så väljs alltid den längsta produktionsprocessen.

4. Tre moderna teorier

4.1. Den ny-österrikiska ränteteorin

Ny-österrikarnas ränteteori är samma som Frank Fetters. Ränta beror på ren tidspreferens. Anledningen till att ränta existerar är alltså att människor värderar konsumtion i dag mer än konsumtion i morgon. Till skillnad från Böhm-Bawerk (och Irving Fisher) anser de inte att tidspreferens bara rent empiriskt är positiv totalt i samhället (en negativ tidspreferens i samhället som helhet implicerar en negativ ränta). I stället anser de att positiv tidspreferens finns hos alla människor; det är en praxeologisk⁴³ lag, som gäller för alla tider och platser. Huruvida tidspreferensen och räntenivån rent logiskt måste vara positiva är en diskussion i sig. Det är inte en fråga för denna uppsats, utan det räcker med att konstatera att förespråkarna för tidspreferens har olika åsikter.

En invändning mot tidspreferensteorin är att en vara som is är betydligt mer värd på sommaren än under vintern. En individ som kan välja mellan att erhålla ett stycke is en vinterdag eller sex månader efteråt kommer att välja det senare. Ny-österrikarna menar då att tidspreferens enbart gäller allt annat lika. Is är inte samma vara på sommaren som på vintern.⁴⁴

En annan möjlig invändning är att om en individ får en pizza när han inte är hungrig, hade han antagligen föredragit att få pizzan senare (låt oss anta att den inte går att bevara färsk). Svaret är detsamma som ovan. Att stilla en hunger i dag värderas mer än att stilla en hunger i morgon. En pizza har inte samma betydelse för en individ om han är hungrig respektive om han inte är hungrig.

Individer har olika tidspreferens. Det tenderar ändå att uppstå *en* räntenivå i en ekonomi. Detta är inte konstigare än att det tenderar att uppstå *ett* pris för en viss vara. Låt oss anta att det finns åtta individer i en ekonomi. De åtta individerna innehar 100 kronor. Följande tabell visar vilken ersättning de kräver för att konsumera först om ett år (det vill säga vilken ränta de kräver för att låna ut pengar), respektive vad de är beredda att betala om ett år för att få

⁴³ ”**Praxeology**, [...] The science or general theory of (conscious or purposeful) human action. [...] Its statements and propositions are not derived from experience, but are antecedent to any comprehension of historical facts.” Greaves (1990) s 109.

⁴⁴ Mises (1996) s 489-490.

konsumera i dag (det vill säga vad de är beredda att betala i ränta). Siffrorna i tabellen anger hur mycket individen kräver för att låna ut 100 kronor, respektive hur mycket han är beredd att betala för att låna 100 kronor (och därmed konsumera *ytterligare* 100 kronor).

Tabell 4: Bestämmande av räntenivå enligt ny-österrikarna

Individ	Kräver för att inte konsumera i dag	Individ	Beredd att betala för att få konsumera i dag
A	102	H	114
B	104	G	112
C	106	F	110
D	108	E	108
E	110	D	106
F	112	C	104
G	114	B	102
H	116	A	100

Tabellen visar att den marginella säljaren är individ D, och den marginella köparen är individ E. Utan prisdiskriminering är de prisbestämmande. Individerna A, B, C och D kommer därmed att låna ut sina 100 kronor till individerna H, G, F och E, och sedan få tillbaka 108 kronor nästa år. Ovanstående går också att uttrycka i diagramform.

Diagram 1: Den österrikiska ränteteorin⁴⁵

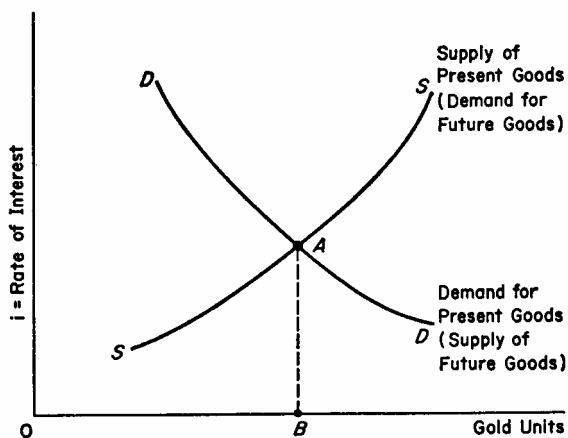

FIG. 44. AGGREGATE TIME-MARKET CURVES

⁴⁵ Diagrammet är hämtat från Rothbard (1993) s 332.

Det viktigaste är dock att förstå att värderingarna individerna gör är helt subjektiva. Det är inte så att de som lånar pengar är beredda att betala en viss ränta för att de tror att kapitalet kommer att ge en viss avkastning. Ny-österrikarna menar att räntenivån helt bestäms av konsumenterna. Med detta menas att individerna aldrig påverkar räntenivån i egenskap av producenter utan endast i egenskap av konsumenter.

Konsumenterna (klargörande: alla människor är konsumenter, även kapitalisterna) bestämmer räntenivån enligt sina subjektiva preferenser, och sedan anpassar entreprenörerna sig efter denna nivå. Om konsumenterna i fallet ovan bestämt sig för en räntenivå på åtta procent, kommer entreprenörerna att låna pengar till projekt som ger minst åtta procent i avkastning. Detta i kontrast till Böhm-Bawerk (och Fisher och Knight) där räntan höjs om produktiviteten ökar. Enligt den österrikiska ränteteorin har de objektiva produktionsförhållandena ingen direkt påverkan på räntenivån.

Huruvida den har någon slags indirekt påverkan, via individernas preferenser, är inte glasklart. Det är troligen en motsatt effekt mot vad anhängare av produktivitetsteorier skulle mena. Om tidskrävande produktion blev mer produktiv relativt icke-tidskrävande produktion skulle det enligt en produktivitetsbaserad ränteteori (i Fishers form) leda till att räntan stiger. Enligt ny-österrikarnas teori är snarare fallet att räntan sjunker.⁴⁶ En större produktion i framtiden gör att efterfrågan på framtida konsumtion minskar i enlighet med lagen om avtagande marginalnytta. Men det är inte självklart att ny-österrikarna skulle hålla med om denna tolkning. Rothbard förtydligar genom att skriva att “[i]t took a long while for the crucial importance of time preference in the determination of the pure rate of interest to be realized in economics; it took even longer for economists to realize that time preference is the *only* determining factor.”⁴⁷

⁴⁶ Frank Fetter menade att så var fallet om produktiviteten som helhet ökade. I sådana fall skulle tidspreferensen sjunka. Fetter (1977) s 247. ”Produktiviteten som helhet” är dock ett begrepp som endast är relevant om det är de naiva produktivitetsteorierna som diskuteras. Irving Fishers teori säger inte att räntan stiger om produktiviteten i allmänhet ökar, mer om detta i delkapitlet om Fishers teori.

⁴⁷ Rothbard (1993) s 332.

4.2. Irving Fishers ränteteori

4.2.1. Fisher och tidspreferens

Irving Fishers teori kan ses som eklektisk mellan produktivitetsteorin och tidspreferensteorin.⁴⁸ Detta görs/gjordes av Fishers motdebattörer från den österrikiska skolan. Det är dock felaktigt. I varje fall om med produktivitetsteori menas samma teori som den naiva produktivitetsteorin med Böhm-Bawerks språkbruk. Företrädare för den naiva produktivitetsteorin gör misstaget att de inte kapitaliserar kapitalets värdeproduktion. De jämför således fysisk produktion med värdeöverskott. Något sådant ägnar sig inte Fisher åt.⁴⁹

En del av Fishers förklaring till ränta är alltså tidspreferens. Fisher använder främst ordet ”impatience”, men han konstaterar att det har samma mening som ”time-preference”. Det är märkligt att Fisher använder ”impatience”, då han själv skriver att ”impatience”, till skillnad från ”time-preference”, implicerar en positiv räntenivå (alltså en positiv tidspreferens).⁵⁰ Han anser nämligen, till skillnad från ny-österrikarna, att människors tidspreferens inte nödvändigtvis måste vara positiv. Huruvida den mänskliga naturen nödvändigtvis innebär en positiv tidspreferens är inte denna uppsats ämne, men det kan ändå vara värt att åter igen nämna denna skillnad mellan ny-österrikarna och Fisher.

Fisher listar fyra faktorer som påverkar tidspreferensen hos människor.⁵¹ De fyra faktorerna är:

1. The *size* (measured in dollars) of his expected real income stream.
2. Its *expected distribution in time*, or its *time shape* – that is, whether it is constant, or increasing, or decreasing, or sometimes one and sometimes the other.
3. *Its composition* - to what extent it consists of nourishment, of shelter, of amusement, of education, and so on.
4. *Its probability*, or degree of risk or uncertainty.

⁴⁸ Fishers bok är hämtad från Internet, och det finns inga sidhänvisningar (till den ursprungliga boken) och blir därmed svår att referera till på normalt vis. Teorin som presenteras här är hämtad från ”Part II” av hans bok, Fisher (1930). Sidhänvisningarna är en numrering som börjar om inför varje nytt kapitel.

⁴⁹ Fisher avvisar den naiva produktivitetsteorin explicit på ungefär samma vis som Böhm-Bawerk.

⁵⁰ Fisher (1930) Part II, Chapter 4, s 3.

⁵¹ Ibid Part II, Chapter 4, s 6.

Den första faktorn innebär att människor med små inkomster i allmänhet har högre tidspreferens än människor med stora inkomster. Angående fattigdom skriver Fisher att "[t]his influence of poverty is partly rational, because of the importance, by supplying present needs of keeping up the continuity of life and thus maintaining the ability to cope with the future; and partly irrational, because the pressure of present needs blinds a person to the needs of the future."

Den andra faktorn är samma som Böhm-Bawerks första orsak till att ränta existerar. Människor som kommer ha högre inkomster i framtiden än i dag, värderar konsumtion i dag högre än konsumtion i morgon av denna anledning, vilket i sin tur är ett resultat av den fallande marginalnyttan.

Den tredje faktorn är inkomstens utseende. I ett land med hög inkomst, men med relativt dyr mat, kommer tidspreferensen att se annorlunda ut än i ett land med hög inkomst och med relativt billig mat. "Food being a prime necessity, a decrease of the proportion of food, or nourishment, even though total income remain the same, will have an effect upon the impatience similar to the effect of the diminution of total income."

Den fjärde faktorn kan först verka oväsentlig för denna uppsats. Ersättning för risk och osäkerhet hör inte till den "rena" räntan. Faktorn hör dock till uppsatsen, eftersom det Fisher diskuterar är risk och osäkerhetens påverkan på tidspreferensen. En *säker* krona är mer värd i osäkra tider än i säkra tider, då "a risky income, if the risk applies evenly to all parts of the income stream, is equivalent to a low income."

Denna faktor minskar i allmänhet tidspreferensen, då människor ofta vill "lay up for a rainy day". I krig anses ofta inkomster efter kriget dock som mer säkra än under kriget. Detta leder då till högre tidspreferens. Fisher lägger dock in en brasklapp: "There are, however, exceptional individuals of the gambler type in whom caution is absent or perverted."

Dessa objektiva faktorer påverkar dock individer på olika vis. Fisher listar därför sex personliga faktorer.⁵² De sex personliga faktorerna är "foresight", "self-control", "habit", "expectation of life", "concern for the lives of other persons" och "fashion".

⁵² Fisher (1930) Part II, Chapter 4, s 10.

Nummer ett innebär att individer med bättre förutseende har en lägre tidspreferens. Ett exempel på en individ med dåligt förutseende är en husägare som inte kan laga en läcka när det regnar, men när det inte regnar finns det ingen läcka att laga. Nummer två handlar om viljestyrka. Nummer tre innebär att en individ som har växt upp i lyx har svårt att vara sparsam, även om han senare blir fattig. Detsamma gäller människor som växer upp i vissa kulturer (Fisher har svarta som exempel). Nummer fyra innebär t ex att en individ som är döende i cancer har hög tidpreferens. Nummer fem innebär att individens tidspreferens påverkas av hur mycket han bryr sig om sina efterlevande. Nummer sex innebär att individens påverkas av om det är ”inne” eller ”ute” att spara i hans sociala kontext.

4.2.2. Fisher och ”the investment opportunity”

Räntenivån, i Fishers teori, bestäms av två huvudfaktorer. Den första har vi redan behandlat. Allt annat lika föredrar människor konsumtion i dag i stället för i morgon, det vill säga tidspreferens. Den andra huvudfaktorn är vad Fisher väljer att kalla ”the investment opportunity”. Tidspreferens är den subjektiva delen av hans ränteteori, ”the investment opportunity” är den objektiva.

Produktionsfaktorer kan användas på många olika sätt och därmed ge upphov till olika inkomstströmmar. Det är uppenbart att en produktionsprocess som genererar 100 kronor om året i tio år är bättre än en som genererar 90 kronor per år under samma period. Det är dock en fråga om subjektiva värderingar huruvida 1000 kronor i tio år är bättre än 1500 kronor i fem år.

I Fishers exempel kan en markägare välja att använda marken till gruvdrift, jordbruk eller skogsbruk. Fisher utgår från en redan existerande räntenivå i samhället, som de olika inkomsterna diskonteras med. Det spelar ingen roll för ägaren av marken att han kanske har en annorlunda tidspreferens än samhällets. En väl fungerande in- och utlåningsmarknad gör att markägaren kan erhålla inkomsten när han så önskar. De olika investeringsmöjligheterna ger en avkastning enligt nedan, givet en allmän räntenivå på fem procent.⁵³

⁵³ Fisher (1930) Part II, Chapter 6, s 5.

Tabell 5: Inkomster över tid

År	Jordbruk	Skogsbruk	Gruvdrift
1	450	0	2000
2	450	0	1800
3	450	300	1600
4	450	400	1400
5	450	500	1200
6	450	500	1000
7	450	500	800
8	450	500	600
9	450	500	400
10	450	500	200
11	450	500	0
	etc.	etc.	etc.
Nuvärde	9000	8820	9110

I tabellen framgår det att markägaren kommer att välja att använda sin mark till gruvdrift. Detta gäller dock endast för en räntenivå på fem procent. Om räntenivån ligger på fyra och en halv procent kommer jordbruket att vara det mest lönsamma. Om räntenivån ligger på fyra procent kommer skogsbruket att vara det mest lönsamma. En låg räntenivå leder alltså till att mer långväga ("roundabout") produktion som skogsbruk blir mer lönsam, medan en hög ränta leder till att produktion som ger tidig inkomst blir mer lönsam. Jordbruk är mellantinget i exemplet.

Vad har då detta exempel med räntenivån att göra? Räntenivån är ju i exemplet redan bestämd. "For the individual, the rate of interest will determine the choice among his optional income streams, but, for society as a whole, the order of cause and effect is reversed – the rate of interest will be influenced by the range of options open to choice. If we live in a land covered with young forests or otherwise affording plenty of opportunities for distant income but affording few opportunities for immediate income (as was the case in the pioneer days in this country) the rate of interest will, other things being equal, be very much higher than in a land full of nearly worked out mines and oil fields or otherwise affording many opportunities for immediate but few opportunities for remote income."

Fisher medger senare i texten att hans teori skulle ha kunnat härledas från Robinson Cruse, och sedan byggts vidare till att se hur ”the investment opportunity” påverkar en modern marknadsekonomi. Tyvärr gör han inte det, vilket gör att en bra idé blir förklarad på ett mindre bra sätt. Det är t ex svårt att se hur de två huvudfaktorerna, tidspreferens och ”the investment opportunity”, samverkar för att skapa en räntenivå. Fisher förklarar heller inte explicit exakt *hur* investeringsmöjligheterna påverkar räntenivån, utan han verkar anta att läsaren själv förstår det.

En god ledning till vad Fisher menar är hans begrepp ”rate of return over costs”.⁵⁴ Detta begrepp är enklast att förklara med ett av Fishers exempel. I tabellen nedan antas det att en markägare har att välja mellan två alternativ, jordbruk eller skogsbruk. Tabellen visar inkomsten som markägaren kan erhålla varje år, beroende på vilket alternativ han väljer.

Tabell 6: ”Rate of return over costs”

År	Jordbruk	Skogsbruk	Skillnad
1	100	0	-100
2	100	210	110
3	100	100	0
4	100	100	0
osv.	100	100	0

I exemplet är det endast år ett och två där de olika användningarna av marken ger olika inkomster. I verkligheten finns det naturligtvis betydligt mer komplicerade fall, men principen visas enklast genom ett enkelt exempel.

Tabellen visar att kostnaden för att erhålla 110 kronor år två är att ge upp 100 kronor år ett. ”Vinsten” är således 10 kronor, och om denna summa delas med ”kostnaden” blir resultatet 0,1 eller tio procent. Markägaren kommer att använda marken till jordbruk om räntenivån är över tio procent, men använda marken till skogsbruk om räntenivån ligger under tio procent.

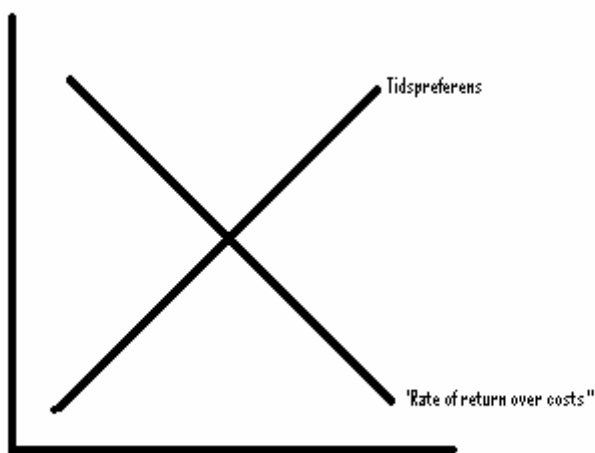
Det viktiga i sammanhanget är dock att se hur investeringsmöjligheterna *påverkar* räntenivån. En långgivare som kan använda sina pengar till att investera i ett projekt som han antar kommer att ge en avkastning på tio procent, kommer inte att vara villig att låna ut pengar till

⁵⁴ Fisher (1930) Part II, Chapter 7, s 4.

en lägre räntenivå än tio procent. På detta vis påverkar investeringsmöjligheterna i en ekonomi räntenivån.

Ett bra sätt att tänka sig lånemarknaden är i form av utbud och efterfrågan. Diagrammet visar inte hur mycket lånemedel som verkligen lånas ut, utan snarare hur mycket konsumtion som skjuts upp till framtiden. Vissa individer kan nämligen tänkas "låna ut" pengarna till sig själva. Utbudskurvan visar hur mycket individerna i ekonomin är beredda att låna ut till andra eller sig själva givet olika räntenivåer (det vill säga hur mycket mer konsumtion de kräver i morgon för att ge upp konsumtion i dag). Utbudskurvan visar således tidspreferensen i ekonomin.

Diagram 2: Fishers ränteteori

Om individernas tidspreferens i allmänhet skulle öka, skulle det innebära att utbudskurvan skjuts snett uppåt vänster, och att räntan således höjs. Om individernas tidspreferens i allmänhet skulle minska, skulle det innebära att utbudskurvan skjuts snett nedåt höger, och att räntan således sjunker.

Efterfrågekurvan visar hur mycket individerna i ekonomin är beredda att låna av andra eller av sig själva givet olika räntenivåer. Efterfrågekurvan bestäms av vilka investeringsmöjligheter det finns i ekonomin.

Om en teknologisk innovation skulle innebära att längre produktionsprocesser ökade i värdeproduktivitet relativt till kortare produktionsprocesser, så skulle det leda till att

efterfrågekurvan skjuts snett uppåt höger, och att räntenivån således höjs. Om en teknologisk innovation skulle innebära att kortare produktionsprocesser ökade i värdeproduktivitet relativt till längre produktionsprocesser, så skulle det leda till att efterfrågekurvan skjuts snett nedåt vänster, och att räntenivån således sjunker. Det förra skulle leda till att ”rate of return over costs” ökade, medan det senare skulle innebära att den minskade.

Förklaringen med hjälp av diagram är inte hämtad från *The Theory of Interest*, men den knyter på ett effektivt sätt ihop hans teori om att räntenivån bestäms av en kombination av tidspreferens och ”the investment opportunity”.⁵⁵

4.3. Frank Knights rënteteori

Frank Knight utgår från att det existerar en ”perpetual flow of income”, vilket är samma sak som kapital.⁵⁶ Värdet av att inneha dessa kapitalvaror under en viss tid är av tre slag: ”immediate satisfaction, as in the case of durable consumption goods; assistance in producing other goods, as in the case of producers goods; increase in sale value of the item through time, whether through natural increase in its quantity, improvement in its quality, or change in the conditions of supply or demand.”⁵⁷ En ”effektiv” ökning av värdet över tid måste överstiga eventuella kostnader.

Knight utgår dessutom från att kapitalvaror i en modern ekonomi kan reproduceras till ett mer eller mindre känt pris.

Knight definierar rënteproblemet på ett annat vis än vad som gjordes i inledningen till denna uppsats. ”The peculiar feature of interest which makes it a special problem for economics is that it is not a rent paid directly for the use of property in the concrete sense but is a repayment for the use of money (and as such takes the form of an abstract number, a ratios or percentage). Yet while the borrower obtains and repays a money loan, it is the use of goods which the borrower wants and gets by means of the loan.”⁵⁸ Enligt Knight är det “the rental or

⁵⁵ Diagrammet är hämtat från en ny-österrikisk kritik av ”mainstreams” rënteteori. Se Rothbard (1993) s 360-364.

⁵⁶ Kapitlet om Knights rënteteori bygger främst på Knight (1997) s 249-257.

⁵⁷ Knight (1997) s 249.

⁵⁸ Ibid s 249.

yield of goods the use of which is obtained by means of the loan” som “provides under normal conditions the income paid out in the form of interest.”⁵⁹

Knight menar att tidspreferens har betydelse för hur framtida inkomster värderas. Han anser dock inte att tidspreferens har någon större påverkan på räntenivån. Tidspreferens kan se ut hur som helst. Inkomster i dag behöver inte värderas mer än inkomster i morgon. Ingen vill ha all inkomst i dag och svälta i morgon, menar han.⁶⁰ När en vara ger inkomst bör ses som en form av nytta hos varan. Tiden för konsumtion är bara en egenskap bland andra hos varan.⁶¹

Det är sant, menar Knight, att värdet på mark måste diskonteras, i annat fall hade mark haft ett oändligt högt värde. Markägaren värderar och kapitaliserar endast de inkomster som erhålls under hans levnad (eller den inkomst som erhålls under en för markägaren relevant tidsperiod, om markägaren har barn och barnbarn). Detta betyder dock inte att denna tidspreferens bestämmer räntenivån. Tidspreferensen kan nämligen gå åt olika håll. Inkomsterna från marken kan vara mindre värda i markägarens ögon de första tio åren, och sedan öka i värde, för att sedan åter igen minska.⁶²

Tidspreferens kan endast förklara räntenivån i en ekonomi med icke-reproducerbara kapitalvaror. I en modern ekonomi kan dock kapitalvarorna reproduceras, som tidigare nämnts. Räkna bestäms av eller är ”the ratio between perpetual annual income and the cost of income yielding goods at the margin of growth.”⁶³

En rimlig tolkning av denna svårgenomträngliga teori är att innehavaren av kapital kan ta ut en ränta, eller ”yield”, som är lika hög som intäkten som kapitalvaran genererar per år delat med vad kapitalvaran skulle kosta att om den byggdes på nytt.

På grund av att den eklektiska teorin ofta presenteras i form av utbud och efterfrågan ville Knight presentera sin teori på samma vis. Utbudskurvan i Knights modell är dock vertikal (helt inelastisk). Kvantiteten kapital är således inte en funktion av det pris som erbjuds. I ny-österrikarnas och Fishers teorier innebär utbudet på kapital kapitalägarnas vilja att skjuta upp

⁵⁹ Knight (1997) s 250.

⁶⁰ Knight (1939) s 131.

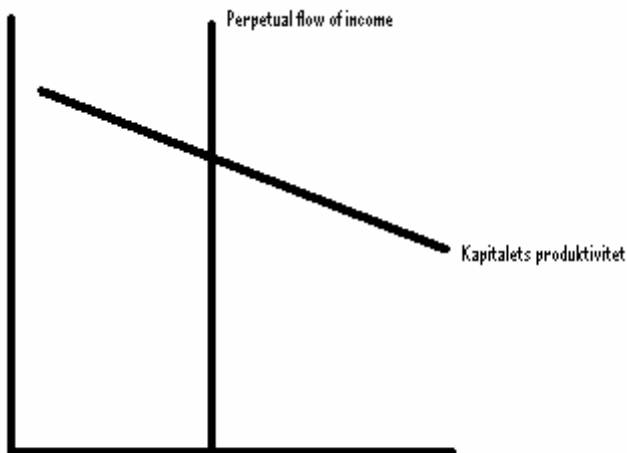
⁶¹ Ibid s 136.

⁶² Ibid s 138-139.

⁶³ Knight (1997) s 252.

konsumtion i dag till morgondagen. I Knights modell är kapital en "perpetual flow of income". Hur mycket kapital som finns tillgängligt har inget med dagens sparande att göra. Det kapital som tillförs i dag är obetydligt i förhållande till den existerande kapitalstocken.

Diagram 3: Knights ränteteori

Efterfrågan på kapital bestäms av kapitalets produktivitet och är fallande på grund av avtagande avkastning. Efterfrågan "one the other hand, is highly elastic, since it is indisputable that the opportunities for investment would absorb large amounts of capital with only a gradual lowering of the rate of return. Hence demand determines the price, supply being a "datum", a given condition but not a cause."⁶⁴

Finns det något utrymme för tidspreferens i Knights teori? På lång sikt borde väl utbudskurvan påverkas av tidspreferens? Och efterfrågekurvan borde väl påverkas indirekt, då en del av Knights teori är att marknaden i stället för att använda de gamla kapitalvarorna kan producera nya? Kostnaden för att producera nya kapitalvaror borde väl vara beroende av människors vilja att spara och därmed skjuta upp konsumtion till morgondagen?

Så är dock inte fallet. Knight menar att människans vilja att spara inte påverkas av konsumtionsval utan snarare av "social standards, of what is "good form", "the thing" or not the thing to do". The fact of possessing an accumulation of goods confers social prestige and in

⁶⁴ Knight (1997) s 254.

addition vast power over one's fellows.”⁶⁵ Knights ränteteori är således en ren produktivitetsteori.

⁶⁵ Knight (1939) s 134.

5. Utvärdering av teorierna

5.1. Inledning

Det har redan visats i uppsatsen vad som var felet med ränteteorierna som presenterades före Böhm-Bawerk, och Böhm-Bawerks egna teori led av ett allvarligt misstag. Böhm-Bawerk förnekade att hans tredje orsak måste kombineras med hans två första orsaker för att vara verksam.

Detta kapitel ska försöka visa vad som är rätt och fel med de tre moderna teorierna. De rätta elementen skapar en eklektisk teori.

5.2. Kritik av Knights ränteteori

Knight har fått kritik från ny-österrikarna för sin kapitalteori. Det finns enligt ny-österrikarna inget sådant som en "perpetual flow of income". Sparande är inte enbart nettosparande. En kraftigt minskad sparvilja skulle leda till att kapitalstocken snabbt decimerades. Ett annat problem med Knights kapitalteori är att kapital behandlas som en homogen massa. Det är på så vis det kan uppstå *en* räntenivå, trots att de olika fysiska produktionsfaktorerna borde skilja i produktivitet. Denna uppsats undviker dock kapitalteori i den mån det är möjligt. En kritik av Knights ränteteori behöver dock inte bygga på en kritik av hans kapitalteori.

Knights teori lider av samma brist som den naiva produktivitetsteorin. Den kan förklara varför ägaren till kapitalvaror erhåller ersättning. En TV som håller i tio år kan antingen säljas för 10 000 kronor eller hyras ut för 1000 kronor per år. En lösning till ränteproblemet innebär dock att förklara varför en TV som kostar 10 000 kronor om betalningen sker direkt i allmänhet hyrs ut för en högre summa än 1000 kronor per år (givet att TV:n "håller" i tio år).

Låt oss anta att det existerar en "perpetual flow of income". En entreprenör räknar med att kunna använda denna kapitalvara under tio år och räknar med att kapitalvaran (förslagsvis kombinerad med andra produktionsfaktorer) kommer att ge entreprenören en inkomst på 1000 kronor per år. Om entreprenören väljer att bygga en liknande produktionsfaktor kostar den

8000 kronor att bygga. Enligt Knights teori kommer kapitalägaren då att kunna ta ut en ränta på 800 kronor per år.

Problemet är att detta inte förklarar det monetära problemet ränta. Låt oss anta en ekonomi utan tidspreferens och en individ som äger 1000 kronor. Pengar i sig kan inte ge upphov till någon produktion, vilket redan Aristoteles slog fast. Kan individen då erhålla ränta genom att skaffa sig en ”perpetual flow of income”? Den ovan nämnda produktionsfaktorn ger en inkomst på 1000 kronor om den inte hade varit reproducerbar. Men på grund av att den är reproducerbar uppgår inkomsten till 800 kronor per år. En säljare av produktionsfaktorn kommer inte att gå med att sälja den för ett lägre pris än vad han kan komma att tjäna på att fortsätta äga produktionsfaktorn. Ränteproblemet handlar, vilket sades i inledningen, inte om imperfekt information. Ägaren och köparen värderar därmed produktionsfaktorn till samma pris. Priset kommer därmed att bli 8000 kronor (800×10). Efter tio år kommer vår individ ha tjänat ihop de 8000 kronorna. Kapitalets produktivitet ger inkomster åt dess ägare, det är sant, men kapitalets produktivitet kan inte skapa något *nettoöverskott*.

Knights utbud- och efterfrågekurva beskriver bara utbud och efterfrågan på kapital i dess icke-abstrakta mening. Utbudskurvan visar en homogen kapitalstock. Kapitalstocken kan därmed ses som miljoner TV-apparater, och efterfrågekurvan är efterfrågan på dessa TV-apparater. TV-apparaterna används till allt mindre viktiga ändamål och efterfrågekurvan är därmed fallande. Det är svårt, om författarens förståelse av Knights teori är riktig, att inte se hans teori som en variant av den naiva produktivitetsteorin. Knight skriver också att ”the rental or yield of goods the use of which is obtained by means of the loan provides under normal conditions the income paid out in the form of interest.”⁶⁶ Märkligt nog tror han att det kan förklara varför pengar erhåller ”rental” eller ”yield”.

I vissa stycken verkar det dock som att Knight har förväxlat ränteproblemet med entreprenörsvinster. ”It is not clear whether the phenomenon of lending free capital at interest would be met with in a society where uncertainty was absent.”⁶⁷ “Where the results of the employment of resources can be foreseen, competition will force every user of any productive

⁶⁶ Knight (1997) s 250.

⁶⁷ Knight (1939) s 168.

resource to pay all that he can afford to pay, which is its net specific contribution to the total product of industry".⁶⁸

Innan de två tidspreferensteorierna tas upp kommer Knights kritik mot tidspreferens att tas upp. Knight menar att tidspreferensens nollpunkt måste vara där inkomsten är jämnt fördelad över tiden. De flesta individer har dock inte en helt jämn konsumtion, menar han. Han menar att vissa människor kanske föredrar mer konsumtion de första tjugo åren, medan andra föredrar konsumtion de sista tjugo åren.⁶⁹ Det finns dock inget som säger att samhället som helhet skulle ha en positiv tidspreferens, tycks han mena.

Det kan dock inte vara egalt för en individ huruvida konsumtionen sker under hans livstid eller ej. Under vilken tid ska inkomsten fördelas jämnt? Om svaret är under individens levnad, så innebär det att han föredrar konsumtion de närmaste 40 åren (?) framför konsumtion senare. Roger Garrison menar att Knights nollpunkt är helt godtyckligt vald.⁷⁰ Den är som Fahrenheitskalan. Kalvinskalan sätter i stället noll som den punkten där alla molekyler är stilla (absoluta nollpunkten). All aktivitet innebär en positiv temperatur. Om en individ väljer att konsumera minsta lilla krona, trots att denna krona investerad hade kunnat ge högre inkomster i framtiden, har individen en positiv tidspreferens. Och eftersom alla människor måste äta så har alla människor en positiv tidspreferens.

Knight har dock en viktig poäng. Konsumtion i morgon har fallande marginalnytta. Även om det inte finns någon tidspreferens, innebär inte det att all konsumtion skulle skjutas upp om det fanns möjlighet att konsumera mer i morgon. Det är viktigt att inse att de första 100 kronorna är mer värda vid ett visst tillfälle än de där på följande 100 kronorna. Låt oss anta att en individ inte har någon tidspreferens i den meningen att han föredrar nytta i dag framför i morgon. Individen har möjlighet att konsumera 100 kronor i dag eller 120 kronor om ett år. Trots att individen inte har någon tidspreferens, kommer han ändå att föredra 100 kronor i dag om det är hans sista 100 kronor (och låt oss anta att framtiden redan är väl provianterad), eftersom 100 kronor i dag uppfyller ett viktigare behov än 120 kronor i morgon. Som vi ska se har detta effekt på räntenivån.

⁶⁸ Knight (1939) s 172-173.

⁶⁹ Ibid s 131-133.

⁷⁰ Garrison (2002).

5.3 Ett förslag till lösning

De teorier som ligger närmast en korrekt lösning är ny-österrikarnas och Fishers eklektiska teori, även om Knights kritik mot tidspreferensteorin innebär att en positiv tidspreferens inte är en nödvändig förutsättning för att ränta ska existera. Det är dock rimligt att anta att tidspreferens har en viktig påverkan på räntenivån, oavsett om den skulle vara positiv eller negativ. Om österrikarnas kapitalteori är korrekt krävs det ett ständigt sparande för att kapitalstocken ska hållas intakt. Det krävs således ständiga tillfälliga uppoffringar av marknadens aktörer. Det vore otroligt om människor i allmänhet inte hade en positiv tidspreferens. Människors problem med att gå ner i vikt bevisar om inte annat detta, eller människors oförmåga att sluta röka. Dessutom finns det mer ”rationella anledningar”; livet avslutas alltid vid något tillfälle och människor vet inte när. Företrädarna för tidspreferens, särskilt Böhm-Bawerk och Fisher, har goda psykologiska argument för att den existerar. Mises praxeologiska ansats är kanske något svagare, i varje fall på kort sikt och med Knights kritik i bakhuvudet.

Ett förslag till lösning, som kan sägas till viss del vara en eklektisk lösning som innefattar de tre moderna teorierna, kommer att presenteras nedan. Modellen visar en individ med 500 kronor. De 500 kronorna är individens hela kapital, inklusive humankapital. Pengarna kan antingen konsumeras i dag eller investeras och konsumeras om ett år. Rad 1 visar de 500 kronorna uppdelade i hundralappar. I enlighet med lagen om avtagande marginalnytta är den första hundralappen mest värd, men sedan sjunker nyttan för varje ytterligare konsumtion. Den första hundralappen används kanske till mat, medan den sista används till någon lyxvara. Rad 2 visar nyttan av hundralapparna. Denna nytta är uttryckt i ”nyttoenheter” och är således *inte* uttryckt i kronor.

Rad 3 visar potentiell nytta om konsumtionen skjuts upp och konsumtionen därmed sker om ett år i stället. Nyttan blir relativt hög om konsumtionen skjuts upp ett år, eftersom en längre och därmed mer produktiv produktionsprocess används. Nyttan visas dock som att konsumtionen hade skett i dag på rad 3. Rad 4 visar den potentiella nyttan i morgon, men till skillnad från rad 3 är nyttan multiplicerad med 0,8, eftersom individen har en positiv tidspreferens.

Rad 5 visar vilka monetära summor som kan erhållas om konsumtionen skjuts upp. Pengarnas värde antas vara konstant mellan de två tidsperioderna. Rad 5 måste ha högre tal än rad 1, eftersom den icke-diskonterade nyttan är högre i framtiden på grund av att längre produktionsprocesser ger mer nytta. Om penningvärdet är konstant måste det uttryckas i en högre monetär summa.

Anledningen till att rad 5 visar lägre värden i kolumn 1 än i kolumn 5 är avtagande marginalavkastning. Det är en av anledningarna till att rad 3 och 4 visar lägre värden åt vänster. Den viktigaste anledningen, till det senare, är dock att den första hundralappen är mer värd än den andra, eller som i detta fall att de första 130 kronorna är mer värda än de följande 125 kronorna.

Det antas vidare att ekonomin består av tusentals individer med samma preferenser, och att dessa individer lånar av varandra. Detta gör att det uppstår marknadspriser och en räntenivå. Precis som för alla priser är det de marginella köparna och säljarna som bestämmer priset, i detta fall räntenivån. Det finns ingen möjlighet till prisdiskriminering således.

Tabell 7: Räntetabell 1

	kolumn 1	kolumn 2	kolumn 3	kolumn 4	kolumn 5
rad 1	100	100	100	100	100
rad 2	100	90	80	70	60
rad 3	80	90	100	110	120
rad 4	64	72	80	88	96
rad 5	110	115	120	125	130

I tabellen ovan antas att individen har en tidspreferens som gör att nytta om ett år endast värderas till 0,8 jämfört med nytta i dag. Den femte hundralappen ger en nytta på 60 om den konsumeras i dag. Om pengarna i stället investeras och konsumeras om ett år blir nyttan 120. Individen har dock tidspreferens och nyttan som först erhålls om ett år blir enbart $0,8 \times 120$, det vill säga 96. Nyttan är ändå högre än nyttan av konsumtion i dag. Individen lånar således ut denna hundralapp (eller investerar den i ett eget projekt). Nästa hundralapp ger nyttan 70 om den konsumeras i dag. Om den i stället konsumeras i morgon ger den diskonterat nytta 88. Nyttan är således även större i detta fall och även den andra hundralappen investeras eller lånas ut. Den tredje hundralappen ger en likvärdig nytta och blir således den sista

hundredlappen som lånas ut. Den blir hundredlappen på marginalen och således den som blir prisbestämmande. 100 kronor i dag byts ut mot 120 kronor i morgon. Räntenivån blir således 20 procent.

Detta kan sägas visa sanningen i den ny-österrikiska ränteteorin. Om tidspreferensen i samhället ökar så att nytta i morgon endast värderas till 0,64 av nyttan i dag, kommer räntan att höjas. I vårt exempel kommer endast tvåhundra kronor att lånas ut. Om nyttan 110 i kolumn 4 multipliceras med 0,64 blir det 70. Nyttan är då lika under båda tidsperioderna. Då erhålls 125 kronor i stället för 100 kronor. Räntan har därmed ökat fem procent till 25 procent. Nyttan i dag ska vara samma som den diskonterade nyttan i morgon, och skillnaden mellan bruttonytta (nyttan om konsumtionen hade varit i dag) och diskonterad nytta är just tidspreferens. Problemet med den ny-österrikiska teorin är att nytta och pengar inte är samma sak. 120 kronor i stället för 100 kronor betyder inte nödvändigtvis att nyttan är 20 procent högre. Räntenivån i kronor bestäms således inte endast av tidspreferens.

Tabell 8: Rântetabell 2

	kolumn 1	kolumn 2	kolumn 3	kolumn 4	kolumn 5
rad 1	100	100	100	100	100
rad 2	100	90	80	70	60
rad 3	80	90	100	110	120
rad 4	51	58	64	70	77
rad 5	110	115	120	125	130

För att se att även produktiviteten har betydelse ska vi nu undersöka vad som händer om produktiviteten ökar men tidspreferensen är konstant. Om även hundredlappen i kolumn 2 ska lånas ut vid en tidspreferens på 0,8 måste nyttan i rad 3 (kolumn 2) öka. Nyttan måste bli lika hög som i kolumn 3. Räcker det då att den monetära ersättningen blir 120 för att uppnå samma nytta i kolumn 2. Nej, det gör det inte. Ytterligare 120 kronor om ett år kommer att värderas lägre än de föregående 120 kronorna, på samma vis som att 100 kronor ytterligare i dag inte är lika mycket värda för en individ om han redan äger 100 kronor jämfört med om han inte ägde några pengar. *För att individen ska vara beredd att flytta över allt mer konsumtion till morgondagen krävs allt högre monetär ersättning för att samma nyttoavergens mellan konsumtion i dag och konsumtion i morgon ska kvarstå.* Om ersättningen i kolumn 2 (rad 5) ökar till någonstans över 120 kronor, kommer nyttan i rad 4

(kolumn 2) att bli samma som i rad 2 (kolumn 2). Räntenivån kommer då att vara högre på grund av att den längre produktionsprocessen blivit mer produktiv relativt till den kortare. Tidspreferensen är dock den samma.

Den är detta som är den viktiga sanningen i Fishers teori. Om längre produktionsprocesser blir mer värdefulla jämfört med kortare produktionsprocesser kommer marknadens aktörer ha ett större intresse av att skjuta upp konsumtionen. Detta sker dock till priset av att aktörerna kommer att kräva alltmer värdetillskott för att göra så. Det hela är analogt med en typisk indifferens kurva. Ju fler bananer som ges upp för apelsiner, desto fler apelsiner kommer att krävas per banan. Och ju mer konsumtion i dag som ges upp till konsumtion i morgon, desto fler konsumtionsenheter i morgon kommer att krävas per konsumtionsenhet i dag.

Ny-österrikarna har kritiserat den eklektiska teorin. Efterfrågekurvan (det vill säga investeringsmöjligheter) kan inte ritas upp eftersom värdet på de möjliga investeringarna i sig är beroende av räntenivån, menar de. Detta är dock ett felaktigt argument, då det går utmärkt att tala om en varas nytta eller värde om den hade existerat här och nu, och *sedan* diskontera detta värde i enlighet med tidspreferensen.

Rothbard menar dessutom, i enlighet med kritiken ovan, att om en produktionsfaktor plötsligt kan producera mer i framtiden så kommer den produktionsfaktorns värde att stiga i nivå med detta diskonterade värde. *Värdeöverskottet* kommer således inte att öka.⁷¹ Rothbard har visserligen rätt när det gäller en enskild produktionsfaktor. Låt oss anta att en produktionsfaktor förut kunde skapa ett värde på 100 kronor när ingen tid används i produktionen, medan den kunde skapa ett värde på 120 kronor om en produktionsprocess användes som tog ett år. Om räntenivån är tio procent skulle det innebära att produktionsfaktorn var värd $120 \times 0,9$ (approximation), det vill säga 108 kronor. Om nu en förändring skedde så att siffrorna blev 100 kronor respektive 130 kronor skulle produktionsfaktorns värde bli 117 kronor ($130 \times 0,9$). (Den längre produktionsprocessen är mer värdeskapande i båda fallen och bestämmer därför produktionsfaktorns värde i båda fallen.)

⁷¹ För Rothbards kritik, se Rothbard (1993) s 360-364.

Felet som Rothbard gör är att han endast utgår från en produktionsfaktor, vilken naturligtvis påverkar räntenivån ytterst lite. På samma vis antas ofta en enskild konsument inte kunna påverka priset på en vara, vilket praktiskt taget är sant men teoretiskt felaktigt. Men när längre produktionsprocesser för ekonomin som helhet blir mer produktiva än kortare produktionsprocesser så kommer räntenivån att stiga.

I Fishers teori är tidspreferens en nödvändighet för ränta. Det kan dock relativt enkelt visas, med hjälp av vår tabell, att så inte är fallet. Vad händer om tidspreferensen inte existerar? I tabellen kommer då rad 3 och rad 4 att uppvisa samma värden. 400 kronor kommer att investeras och konsumeras om ett år. Räntenivån kommer att bli 15 procent $((115-100)/100)$.

Tabell 9: Rântetabell 3

	kolumn 1	kolumn 2	kolumn 3	kolumn 4	kolumn 5
rad 1	100	100	100	100	100
rad 2	100	90	80	70	60
rad 3	80	90	100	110	120
rad 4	80	90	100	110	120
rad 5	110	115	120	125	130

Anledningen till att ränta uppstår i detta fall är fallande marginalnytta. Individerna är inte beredda att lämna ifrån sig allt mer viktig konsumtion i dag för att erhålla mindre viktig konsumtion i morgon. Garrison menade att det är just detta som är tidspreferens. Knight menade att det var ett resultat av fallande marginalnytta, och att tidspreferens endast råder om t ex 500 kronor i morgon värderas lägre än 500 kronor i dag. Nuvarande författare håller med Knight om att om en individ inte är beredd att ge upp *varje* hundralapp för framtida bruk, trots att varje hundralapp kan ge mer konsumtion i morgon, implicerar inte detta att tidspreferens är föreliggande. Men Knights kritik mot tidspreferensteorin är endast aktuell för kortare tidsperioder (vilket Knight också indikerar i sin text). Ingen kan vara indifferent mellan konsumtion i dag och konsumtion om 40 000 år.

Om Knights insikt godtas blir nästa fråga huruvida Böhm-Bawerk hade rätt ändå. Det faktum att längre produktionsprocessers högre produktivitet ensamt kan ge upphov till ränta kan antas ge Böhm-Bawerk rätt. Han skriver ju att det antas, visserligen ”quite arbitrarily”, att individen kommer att ha det bättre ekonomiskt ställt i framtiden. Om resonemanget placeras i modellen

ovan kan det antas att individen redan använt en del av sitt övriga arbete till långa produktionsprocesser och därmed till att skapa rikligt med varor till framtiden. Framtida varor får därmed lägre marginalnytta. Ett problem med resonemanget är dock att Böhm-Bawerk tidigare definierat just detta som sin första orsak till att ränta existerar; det att vissa människor har mindre konsumtionsmöjligheter i dag än i morgon.

Slutsatsen är att Böhm-Bawerks teori kan stämma om Knights definition av tidspreferens är korrekt, men att Böhm-Bawerk hade fel i att hans tredje orsak inte var beroende av hans två första (eller specifikt den första). Böhm-Bawerk accepterade att tidspreferens existerar, i form av hans två första orsaker, och han skulle ha insett att den tredje orsaken inte verkar alternativt utan i kombination med de två första orsakerna. Det är det som har visats i modellen ovan.

6. Ett praktikfall, JAK

6.1. Varför praktikfall?

Detta sjätte kapitel är inte till för att bidra med något till uppsatsens syfte. Kapitlet är till för att visa att uppsatsens ämne är relevant för dagens ekonomiska och politiska spörsmål.

JAK (Jord Arbeta Kapital) bygger på en radikal tanke. Räntan i samhället bör försvinna och ersättas av det räntefria samhället. Genom att veta *vad* JAK vill avskaffa går det att förutse projektets samhällliga effekter. Insikten vad ränta är för något kan användas till att förutse effekterna av många olika slags idéer eller förslag om hur ekonomin eller samhället i stort ska utformas. Detta är bara ett exempel. Det är dock ett intressant exempel, eftersom JAK just vill avskaffa det fenomen som uppsatsen undersöker.

6.2. Verklighetens JAK

JAK grundades 1965 och är en ”riksförening för ekonomisk upplysning”. Föreningen vill ”sprida kännedom om räntans skadeverkningar på samhället och främja ekonomiskt samarbete för genomförandet av räntefri finansiering”. JAK bedriver därför bland annat bankverksamhet med ”räntefria lån”. JAK har en omslutning, det vill säga summan av inlåning och utlåning, som uppgår till omkring 1000 miljoner kronor per år.⁷²

JAK menar att ränta är ”[e]n avgift där ingen arbetsprestation erlagts, dvs avgiften har ingen koppling till några verkliga eller ”reella” kostnader utan att det endast är en slags betalning för något man äger.”⁷³ Ränteteorin är i likhet med Aristoteles och medeltidens kristna mer normativ än positiv, och på samma vis ses ränta som något suspekt. Det går också att göra kopplingar till den marxistiska ränteteorin. Föreningen menar att det främst är ett fåtal rika som tjänar på ränteekonomin, medan de mindre rika och de fattiga är förlorarna. Det är innehavarna av kapitalet som kan bestämma villkoren, och de utnyttjar därför arbetarna i den marxistiska versionen och de mindre rika i allmänhet i denna version.

⁷² Informationen och citatet är från föreningens hemsida, <http://jak.ventus.nu>.

⁷³ <http://jak.ventus.nu/262.php?HIST=,47,82,241,249,#anchor382548>.

Det är dock svårt att definiera JAK:s utlåning som helt räntefri. Banken varken tar eller ger någon explicit ränta. Däremot kräver den sparande som motprestation. Det går visserligen att låna hos JAK även för den som inte tidigare har sparat där, men då blir kunden skyldig banken ett senare sparande. Ett helt räntefritt lån borde innebära att kunden får låna en summa pengar i dag och betala tillbaka samma summa efter en viss tid, helt utan andra förpliktelser. JAK:s system kan snarare ses som ett sätt att kvitta räntor mot varandra, ”jag struntar i min ränta om du struntar i din”.⁷⁴ Systemet omöjliggör dock att någon tjänar något på att låna ut pengar.

Ett annat system, än det som banken i dag använder sig av, vore en omöjlighet i ett samhälle där ränta existerar. I annat fall hade en låntagare kunnat låna pengar på banken, och sedan placerat pengarna på en vanlig bank och erhållit ränta. Efterfrågan på lånemedel från banken skulle vara betydligt större än tillgången, även om det inte existerade en naturlig förklaring till varför räntan måste vara positiv.

6.3. Det räntefria samhället

En bank utan ränta är en omöjlighet i ett samhälle med räntor. Det är därför mer givande att studera JAK:s mål, ett samhälle där ingen betalar eller erhåller ränta.

Det är inte självklart vad ett räntefritt samhälle egentligen betyder. Ränta existerar explicit när pengar lånas ut, men det existerar också, vilket tidigare påpekats, implicita räntor. Mark värdesätts inte efter vad alla dess framtida användningar kan vara värda. I sådana fall hade mark erhållit ett nästan oändligt högt värde. Markens avkastning diskonteras i enlighet med räntenivån i samhället. Framtida avkastning värderas lägre än nutida, tidspreferens existerar.

I diskussionen om den marxistiska ränteteorin visades att arbetarnas lön måste diskonteras i nivå med räntenivån. En anställd arbetare som tillverkar ett tioårigt vin kan inte ha lägre lön än en arbetare som tillverkar ett tjugoårigt vin. Det är också en typ av implicit ränta. Hur hög denna implicita ränta är påverkas, som vi tidigare har sett, av tidspreferens och av hur mycket

⁷⁴ JAK Skaraborg för ett liknande resonemang angående att deras sparande inte ger ersättning för inflation. ”Om man sparar i JAK Medlemsbank får man sparpoäng istället för ränta. Inflationen verkar negativt på sparande men positivt på lånet, men eftersom det råder balans mellan sparande och lånet tar effekterna ut varandra och sparande och lånet i JAK Medlemsbank är därför i princip inflationsneutralt.” Se <http://www.jak.se/skaraborg>.

mer produktiva längre produktionsprocesser är jämfört med kortare eller värdet av direkt konsumtion (Fishers "rate of return over costs").

Det som skulle krävas för en helt räntefri ekonomi är en ny slags människa, utan någon form av tidspreferens. Det är en människa som inte bryr sig om huruvida han håller en ettårig whiskey i handen eller en tjugoårig. En människa utan tidspreferens kan lika väl lagra den ettåriga whiskeyn i 19 år (givet att själva lagringen inte har några omkostnader).

Är då den implicita räntan beroende av tidspreferens? Vi såg i kapitel fem att ränta skulle *kunna* uppstå även utan tidspreferens, även om tidspreferens i verkligheten alltid måste existera, i varje fall på lång sikt. Ingen människa kan vara indifferent mellan att erhålla 100 kronor i dag eller om 40 000 år. Men även utan tidspreferens skulle den implicita räntan uppstå, så länge längre produktionsprocesser ger högre avkastning.

I kapitel fem visades hur ränta kunde uppstå på grund av att allt viktigare inkomster i dag kunde ges upp till förmån för allt mindre viktiga inkomster i morgon. Förutsättningen var att de framtida inkomsterna blev allt högre. Låt oss anta en kapitalist utan tidspreferens som ger upp 100 viktiga kronor i dag för att han tror att han ska kunna tjäna 110 mindre viktiga kronor i morgon. Anledningen till att han gör detta är endast att han värderar 110 kronor mer i morgon än 100 kronor i dag, även om han skulle värdera enbart 100 kronor i morgon lägre än just dessa 100 kronor i dag. Han gör detta genom att anställa en arbetare som producerar en flaska vin. Han betalar arbetaren 100 kronor i dag och räknar med att sälja vinflaskan för 110 kronor i morgon. Detta är ett exempel på en implicit ränta som inte har med tidspreferens att göra. Även Böhm-Bawerks längre produktionsprocesser kan alltså skapa implicit ränta.

6.4. Effekter av att explicit ränta försvann

Ett samhälle helt utan ränta, explicit eller implicit, är svårt att tänka sig. Vad denna uppsats borde ha visat är att ränta uppstår på grund av människans natur och objektiva faktorer, mer specifikt längre produktionsprocessers högre produktivitet. Människor kommer att agera som att ränta existerar.

Det är dock möjligt att införa ett samhälle utan explicit ränta, antingen genom ett förbud som på medeltiden eller genom att människor frivilligt följer en moral som föreskriver att ränta

inte får tas ut. Om människor fortsätter att ha samma preferenser som tidigare kommer förbudet (det juridiska eller moraliska) leda till brist på lånemedel (kapital). Det kommer att efterfrågas betydligt större volymer lånemedel. Det kommer dock inte att vara helt gratis att låna, eftersom långgivaren kommer ha rätt att ta ut administrativa avgifter (enligt JAK tycks denna inkludera en riskpremie). Tillgången på lånemedel kommer att vara begränsad till dem som vill spara sina pengar säkert för framtida bruk.

Enligt Fishers teori kommer bristen på kapital att bero på att konsumtion i morgon kommer att tvångsvärderas upp till ett värde ekvivalent med konsumtion i dag, trots att människor egentligen värderar konsumtion i dag mer. Tidspreferensen kommer inte att komma till uttryck i räntenivån. På samma vis skulle ny-österrikarna se en räntenivå på noll.

För Fisher handlar det dock också om att längre produktionsprocesser är mer produktiva. Låt oss återgå till Böhm-Bawerk och fiskaren. Fiskaren fångar tio fiskar per dag utan nät. En dag har han sparat ihop tio fiskar genom att tillfälligt minskat sin konsumtion. Nästa dag fiskar han inte utan bygger i stället ett fiskenät. Fiskenätet kan han använda nästa dag till att fånga 100 fiskar. Om han i början av den första dagen i stället lånat ut sina tio fiskar till en annan man, hade han varit tvungen att arbeta den dagen och hade inte kunnat bygga nätet. På kvällen på dag två, efter han har ätit, skulle han då ha tio fiskar i stället för 90 fiskar om han bygger nätet. Exemplet är extremt och visar bara hur produktivt det kan vara att spara under extremt primitiva förhållanden där korta och extremt givande produktionsprocesser ännu inte tagits i bruk. Principen är dock det samma i dagens samhälle. Arbete plus tid är mer produktivt än endast arbete. Det är därför en förlust att låna ut en timmes arbete i dag och endast erhålla en timmes arbete om ett år tillbaka, så till vida att individen har någon tidspreferens. Marknadens individer kommer därmed att efterfråga ”äldre” arbete i stora kvantiteter om det har samma pris som ”nyare” arbete.

En parentes är att resultatet inte blir annorlunda med Knights produktivitetsteori. Om kapitalet sägs ge en viss avkastning per år, men räntan är noll, kommer ingen vilja att låna ut något kapital och marknadens aktörer kommer att efterfråga stora kvantiteter.

Slutsatsen är alltså att ett avskaffande av explicit ränta kommer att leda till brist på kapital. Det finns några frågor om JAK som faller utanför uppsatsens ämne, till exempel om det räntefria samhället kommer att leda till en mer altruistisk människa så att kapitalbrist inte

uppstår eller vad kapitalbrist kommer att innebära. Dessa frågor behandlas i Appendix B med rubriken ”JAK och kapitalbrist”.

7. Sammanfattning

Ränta är ett kontroversiellt politiskt och ekonomiskt begrepp. Ränteteori kan dessutom ha viktiga implikationer i annan ekonomisk teori. Trots det är ränteteori inte längre någon viktig fråga inom "mainstream" nationalekonomin. Kanske beror det på att Irving Fishers teori är allmänt accepterad. Syftet med denna uppsats har varit att återuppväcka ämnet, inte minst på grund av dess politiska och nationalekonomiska signifikans.

Ränta definieras i uppsatsen som den inkomst som ägaren av kapital erhåller utan att ta någon risk, utan att förutse marknaden bättre än andra eller genom att arbeta. Det är just detta som varit räntans politiska sprängstoff. Även om detta är det yttre fenomen som ränteteorierna försöker förklara, har räntan inget specifikt med kapital att göra. Räntenivåer påverkar även löner och landräntor.

De tidigaste diskussionerna, under antiken och medeltiden, var mest inriktade på moralfrågan, och den värdefria frågan om vad ränta är för något uppmärksammades endast i den mån den kunde hjälpa till att besvara moralfrågan. Några viktigare insikter gjordes inte under denna tid.

Fysiokraterna menade att ränta beror på jordens avkastning. Produktivitetsteoretikerna menade att ränta beror på kapitalets avkastning. Ingen av teorierna kan dock förklara att ett *netto*överskott. Varför erhåller kapitalägaren en större inkomst om inkomsten genereras i framtiden än vad kapitalet i nuläget är värt? Endast det kan förklara varför pengar, som är sterila, genererar ett överskott över tid (om de lånas ut).

Brukarteorierna lider av misstaget att se kapitalets värde som något som är skilt ifrån dess inkomster. Ett hus värde är just värdet att bo i det. Huset har inte ett eget värde *plus* värdet att bo i det.

Löneteorierna kan inte förklara varför en ägare av t ex 1 000 000 kronor tjänar så mycket mer på att låna ut sina pengar än en ägare av 1000 kronor tjänar på att göra det samma, trots att arbetet i allmänhet inte är mycket större för den förre.

Den marxistiska exploateringsteorin innehåller interna motsägelser. Den har även andra problem, t ex att den inte går att kombinera med neoklassikernas marginalproduktivitetsteori.

Den första teorin som tillförde något före Böhm-Bawerk var avhållseteorin, vilken kan sägas vara en föregångare till den moderna teorin om tidspreferens. Det är tidspreferens som är Böhm-Bawerks två första ”orsaker” till att ränta existerar. Han menade dock att det finns en tredje orsak, som verkar alternativt till de två första. Längre produktionsprocesser är mer produktiva än kortare produktionsfaktorer. Böhm-Bawerk menade, i varje fall före Fishers kritik, att denna tredje orsak var helt oberoende av de första två. Fisher kritiserade korrekt, utifrån Böhm-Bawerks utgångspunkter, att längre produktionsprocessers högre produktivitet, utan tidspreferens, skulle leda till att de allra längsta produktionsprocesserna alltid valdes. Det skulle då inte finnas något utrymme för ränta. Böhm-Bawerks teori kanske kan räddas med hjälp av Knights syn på tidspreferens (för kortare tidsperioder), men det var i vilket fall som helst felaktigt av Böhm-Bawerk att påstå att den tredje orsaken inte var beroende av vare sig den första eller andra orsaken.

Den ny-österrikiska teorin menar att tidspreferens är den enda orsaken till ränta. Teorin är sann om det är ren nytta som diskuteras. Det är den subjektiva tidspreferensen som bestämmer *nyttodifferensen* mellan konsumtion i dag och konsumtion i morgon. Problemet är att 120 kronor inte behöver innebära 20 procent mer nytta än 100 kronor.

Fisher kombinerar tidspreferens med teknologiska orsaker. Om längre produktionsprocesser blir mer värdefulla jämfört med korta kommer alltmer kapital att lockas från konsumtion i dag till konsumtion i morgon.

Frank Knights ränteteori är svårt att tolka som något annat än en tillbakagång till produktivitetsteorierna. Knight har dock bidragit till intressant kritik mot tidspreferens. Denna kritik kan användas för att visa att tidspreferens mellan kortare tidsperioder inte är nödvändig för att ränta ska existera.

JAK:s mål är att avskaffa räntan i samhället. Det är svårt att tänka sig att den implicita räntan skulle kunna avskaffas. Ränta beror på människans natur (tidspreferens) och på objektiva faktorer (längre produktionsprocessers högre produktivitet). Om den explicita räntan skulle avskaffas skulle det leda till brist på lånemedel (kapital).

Appendix A: Colander, Landreth och Böhm-Bawerk

I boken *History of Economic Thought* skriver Harry Landreth och David Colander två saker som, om de vore korrekta, skulle göra en stor del av historieskrivningen i denna uppsats felaktig. Påståendena handlar om Böhm-Bawerk och Fisher, och dess felaktighet kommer främst att bevisas genom citat av de båda författarna.

Påstående 1: "Classical theory had proceeded on the basis that reasonably sharp distinctions could be made between the factors of production and that the returns to these factors could be distinguished as wages, rent, interest, and profits. Böhm-Bawerk continued in this tradition; his discussion of interest theory is therefore predicated on the belief that the return to capital is interest and that a special theory is needed to explain interest as opposed to wages and rent." De kontrasterar "Böhm-Bawerks åsikt" mot Fisher som "saw interest not as a share of income received by capital but as a manner of examining income flows of every kind. All productive agents yield flows of income over time. If these flows of income are discounted at the current rate of interest, their capitalized value is obtained."⁷⁵

Böhm-Bawerk var medveten om att ränta var ett allmänt fenomen som påverkade värdet av alla produktionsfaktorer. I diskussionen om Turgots teori skriver han om ränta att "sometimes [...] it is a reduction in the purchase price, granted because certain uses, inseparable from a piece of land, are available only at a later date."⁷⁶ Böhm-Bawerk skriver också i samband med denna diskussion, som redan tidigare tagits upp, att om inte ränta existerade hade mark haft ett oändligt högt värde.

När det gäller arbetskraft är Böhm-Bawerk lika medveten om att löner är diskonterade. "This proposition reads: *the market price of the production good called "labor" must always be lower than the future value and price of the finished product of that labor.*"⁷⁷

Böhm-Bawerk menar att kapital består av arbete, naturresurser och tid. Att de ovanstående författarna har fel bevisas kanske klarast i följande citat: "Inasmuch as labor and uses of land are the originary means of production which collaborate to produce all consumptible end

⁷⁵ Colander (2002) s 267.

⁷⁶ Böhm-Bawerk (1959) s 44 (första boken) .

⁷⁷ Ibid s 308 (andra boken).

products, the determination of *their* prices really constitutes the deciding factor for the genesis of originary interest.”⁷⁸

Böhm-Bawerk skulle dock troligen *inte* hålla med om att ”interest is not a part, but the whole, of income”, vilket är ett påstående av Fisher som författarna citerar. Så det kan vara sant att det finns skillnader i Böhm-Bawerks och Fishers syn på produktionsfaktorer och ränta, men skillnaden är *inte* att Böhm-Bawerk menade att ränta enbart var kopplat till kapital.

Påstående 2: “Fisher discarded Böhm-Bawerk’s classification of factors and his entire concept of the period of production...”⁷⁹

När Fisher ska visa ett exempel på sin andra huvudfaktor till att ränta existerar, ”the investment opportunity”, exemplifierar han med tre inkomstströmmar ”one more roundabout or capitalistic than another”.⁸⁰ Mer ”roundabout” är just en längre produktionsprocess med Böhm-Bawerks språkbruk. Fisher skulle aldrig ha använt den termen - med tanke på att han läst Böhm-Bawerk och med tanke på att ingen kunde skriva om ränteteorier under Fishers tid utan att relatera till Böhm-Bawerk - utan några reservationer om han inte ställt upp på betydelsen av denna term. Det framgår dessutom i Fishers övriga text att ”the investment opportunity” är samma sak som Böhm-Bawerks tredje orsak. Skillnaden är att Fisher insåg att denna tredje orsak måste kombineras med Böhm-Bawerks första och andra orsak, vilket tidigare tagits upp i uppsatsen.

⁷⁸ Böhm-Bawerk (1959) s 308 (andra boken).

⁷⁹ Colander (2002) s 267.

⁸⁰ Fisher (1930) (Part II, Chapter 6, s 4).

Appendix B: JAK och kapitalbrist

Brist på kapital innebär att kapital inte allokeras på marknadens vanliga sätt. På marknaden allokeras resurser, och konsumtionsvaror, genom att den som betalar mest erhåller resursen. Kapital allokeras därmed till de företagare som tror sig kunna producera det som konsumenterna mest efterfrågar (eller producera det på det mest effektiva sättet). JAK Skaraborg försöker att besvara denna kritik på deras hemsida.⁸¹

JAK Skaraborg anser att det är bättre att företagarna erhåller kapital genom att sälja varor än genom att konsumenterna sparar en del av sina inkomster och investerar i företagen. De medger dock att en del nya företag kan behöva låna kapital för att starta upp. Att det företag som kan bjuda mest för kapitalet erhåller kapitalet är dock inte en bra lösning, menar de. Företag som ägnar sig åt ”dåliga” verksamheter som att smutsa ner miljön och tillverka produkter som vapen och alkohol är ofta mycket lönsamma, menar de. Räntefria lån skulle innebära att mer långsiktiga företag skulle få bättre möjligheter att låna.

Enligt konventionell ekonomisk teori måste det dock finnas allvarliga problem med JAK:s vision. Om företag och privatpersoner inte kan låna ut sitt kapital mot ränta kommer kapitalet att finnas kvar hos företagen och hos privatpersonerna. Kapitalet kommer därmed inte att användas där det är mest produktivt.

Argumentet att de mest lönsamma företagen inte alltid är de samhällsmässigt bästa kan generaliseras. I sådana fall bör alla priser anses vara felaktiga, inte bara priset på kapital.⁸² Om det anses att företag tillverkar med miljöfarliga metoder kan nya miljöskatter införas. Om det anses att alkohol är dåligt kan högre skatt på alkohol införas. JAK:s försök att angripa ”dåliga” företag slår i stället blint, inte specifikt mot det som är dåligt. Det finns dessutom inget som säger att det lilla kapital som kommer att lånas ut vid en nollränta kommer att gå till verksamheter som JAK tycker är bra.

Många företag får dessutom sin finansiering från börserna, snarare än från bankerna. Priserna på aktier är alltid beroende av när företagen beräknas ge avkastning, det vill säga implicit ränta.

⁸¹ <http://www.jak.se/skaraborg>

⁸² JAK Skaraborg skriver visserligen att: ”En annan reflektion i anslutning till detta är om det alltid är rätt att mäta avkastning i pengar?” Det kan ses som en indikation på att de förkastar hela prissystemet.

En tänkbar invändning från JAK, angående kapitalbristen, är att det räntefria samhället kommer att skapa en ny människa som inte är egoistisk. Människor kommer därmed att låna ut pengar av altruistiska skäl och inte kräva ränta. Det är en vanlig missuppfattning att nationalekonomins lagar endast gäller för ”rationella egoister”. Långivare kommer alltid att vilja ha ränta på sina lån så länge människor har olika mål. Dessa mål kan sedan vara egoistiska eller altruistiska.

Ett exempel är en välgörare i ett fattigt land. Antingen kan han använda sina pengar till att bygga en skola och efter ett visst antal år glädjas åt de utbildade barnens framgångar. Eller så kan han låna ut pengarna till en annan individ och sedan få tillbaka en större summa. För denna större summa kanske han handlar mat till människor i det fattiga landet. Alternativ ett kommer säkerligen att bli mer attraktivt för välgöraren relativt till alternativ två om ränta är förbjudet jämfört med om det inte är det.

Källförteckning

Böcker

Böhm-Bawerk, Eugen von. *Capital and Interest* (1959). Libertarian Press.

Chafuen, Alejandro. *Faith and Liberty* (2003). Lexington Books.

Colander, David. och Landreth, Harry. *History of Economic Thought* (2002). Houghton Mifflin Company.

Fetter, Frank. *Capital, Interest and Rent* (1977). Sheed Andrews and McMeel.

Fisher, Irving. *The Theory of Interest* (1930). Macmillan (<http://www.econlib.org/library/YDPBooks/Fisher/fshToll.html>).

Greaves, Percy. *Mises Made Easier* (1990). Free Market Books.

Knight, Frank. *Risk, Uncertainty, and Profit* (1939). Houghton Mifflin Company.

Knight, Frank. *The Ethics of Competition* (1997). Transaction Publishers.

Mises, Ludwig von. *Human Action* (1996). Fox & Wilkes.

Rothbard, Murray. *Man, Economy and State* (1993). The Ludwig von Mises Institute.

Artiklar

Garrison, Roger. *Capital, Interest, and Professor Kirzner* (June-September, 2002). Le Journal des Economistes et des Etudes Humaines (Bilingual Journal of Interdisciplinary Studies).

Internet

<http://www.econlib.org/library/YDPBooks/Fisher/fshToll.html>

<http://www.jak.aventus.se>

<http://www.jak.se/skaraborg>